

19.488/4

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET JOG-, KÖZGAZDASÁG- ÉS
TARSA DALOMTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK ÉRTEKEZÉSEI
SZERKESZTI DR. MARTONYI JÁNOS SZAKOSZTÁLYI TITKAR.

4

SZOCIÁLPOLITIKA A REFORMKORI KOLOZSVÁRON

DR. CSIZMADIA ANDOR

VÁROSI TB. TANÁCSNOKNAK A SZAKOSZTÁLY
1943 ÁPRILIS 14-I ÜLÉSÉN ELHANGZOTT ELŐADASA

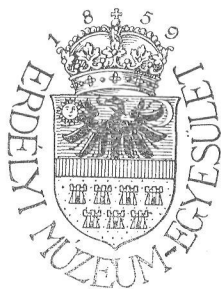

KOLOZSVÁR 1943

SZOCIÁLPOLITIKA A REFORMKORI KOLOZSVÁRON

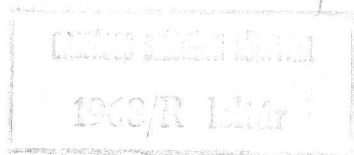
DR. CSIZMADIA ANDOR

VÁROSI TB. TANÁCSNOKNAK A SZAKOSZTÁLY
1943 ÁPRILIS 14-I ÜLÉSÉN ELHANGZOTT ELŐADÁSA

KOLOZSVÁR 1943

19. 488/4

Felelős kiadó: Dr. Martonyi János

András László könyvnyomda nyomása, Kolozsvár, Brassai-utca 16.

I.

A XIX. század harmadik évtizedében a sok háború után a béke boldog korszaka következik. A Biedermeier kora ez, melyben a polgári erények lombosodnak ki. A béke örömeit élvezi mindkét magyar hazának társadalma s az élvezet zavartalanságába csupán a társadalmi feszültségek tolakodnak fel diszharmóniájukkal. A Biedermeier-kor segíteni akar ezen is, egymásután alakítja emberbaráti intézményeit.¹ Kórházak, menházak létesülnek és a társadalom örömmel áldozza garasait a nemes célokra.²

A munkában az élen járnak az asszonyok. Mint az egykorú tudósítás mondja, „míg az aggastyán, a férfi és az ifjú egyforma hévvel fegyvert ragadott, hogy a nagy harcot megvívja és bár a háborus szerencse a túlerőben lévő, gunyolódó elleniséget lesújtotta, mégis elkerülhetetlen következményképpen nagy szerencsétlenséget, jelentős rombolást okozott a hazai földön is; míg az államférfi, a katona lelkes tekintete csak az általános, később bekövetkező célbajutást látta és az egyesek szerencsétlenségét, a háború és romboló társainak titkos hatásait: az éhséget, betegséget, élelemhiányt, pusztulást szükség-szerűen nem vette figyelembe, addig a gyengébb nem, a hit magasztos tanai és a Teremtő által keblébe ültetett részvét által indítva, a jótékonyság zászlói alá sorakozott, mentett és segített, szembeszállva az emberi boldogság és családi jólét megromtóival.”³

Ez a jótékonysági törekvés hívja életre az osztrák császárság számos jótékonysági egyesületét, melyeknek élére maga Karolina császárné áll védnöki minőségben s nemcsak erkölcsi, de anyagi támogatásával segíti céljaik megvalósí-

¹ Az emberbarát szót e kor reformországgyűléseinek vezéralakja, Kölcsey Ferenc használja először irodalmunkban.

² Zolnai Béla: A magyar Biedermeier. Franklin Társulat kiadása, év és hely nélkül. 69. l.

³ Die wohltätige Frauenverein zu Klausenburg in Siebenbürgen. Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. Siebzehnter Jahrgang. Okt. 18 und 20. Nro 125, 126.

tását. A két magyar honban sem hiányzik a társadalmi tevékenység. Már bontogatja szárnyait a pesti és budai Jótékony Nőegylet,⁴ Erdélyben pedig „nemesi hölgyekből” és Kolozsvár „módosabb lakóiból alakult társaság alamizsnát gyűjt, hogy az élelemhiányban szenvedő nagy számú nélkülözőket támogassa és főképpen a tehetetlen betegeknek gondozást, ápolást biztosítson”.⁵ Itt is a császárné volt az, aki a *Karolina-kórház* „jótékony alapításával e nemes társaság törekvésére a beteljesülés pecsétjét rányomta”. De kiveszik részüket a jótékonykodásból a társadalom vezetői más irányban is. Bánffy György gróf, a gubernátor és felesége, a „szépemlékű *Palm Jozefa* grófnő az 1817—18-i inség enyhítésére *ingyen népkonyhát* állítottak fel, amely a gubernátor 1822-ben bekövetkezett halálával szűnt meg.

Kováts Miklós erdélyi püspök 1820 február 1-én Kolozsvár tanácsa elé tervet terjesztett a *koldusügy megoldására*.⁶ A tanács és a választott község el is határozta a „plán” pontjainak teljesedésbe vételét, de a koldusügyet nem sikerül megoldani. A hatósági szociálpolitikát Kolozsvárt is a társadalmi munkának kellett kiegészíteni, hogy a kettő együttműködése megfelelő eredményt hozzon. E társadalmi munkának megindítója a gróf Bánffy Györgyöt követő új főkormányiszéki elnök felesége: báró Jósika Jánosné, Csáky Rozália grófnő volt.*

A rendkívül tevékeny, minden szépért lelkesedő grófnő, ki ebben az időben már a gyermeknevelés gondjai alól felszabadult (45 éves volt), egész lelkesedésével állott a jótékonyaság szolgálatába. 1823-ban alakítja meg Kolozsvárt a *Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesületet*, mely később az *Erdélyi Jóltevő Asszonyi Egyesület* nevet veszi fel. Az egyesület lelke és éltetője elejétől végig Csáky Rozália grófnő, ki méltán panaszkodik egyik levelében, hogy „az Egyesület csak név szerént az, 6 esztendőktől fogva szinte csak belőlem állván, szép damáink adakozó kezek éppen semmivel sem segítenek, tántorító lábaik” hoznak be még egy keveset az egyesület céljainak megvalósítására.⁷ A nehézségek nem csüggesztik el. Az a ha-

⁴ L. Steller Mária: Társadalmi munka a régi Pesten. Népi- és családvédelem. 1941. 50—54. l.

⁵ Archiv für Geschichte usw., i. h.

⁶ Kolozsvár város levéltára. Prothocollum Politico-Aeconomicum. 1821. Nro 415. Pag. 103, lásd még ugyanott Nro 627., Nro 828.

* Ez alkalommal öszinte köszönetet mondok gróf Bethlen Györgyné báró Jósika Paula úrhölgynek, Kelemen Lajos levéltári főigazgató és Jakó Zsigmond levéltári segédőr uraknak, akik Csáky Rozália értékes működésének egyes mozzanataira figyelmemet felhívták, kutatásomat elősegítették.

⁷ Jósika ltár. Csáky R. 1832 május 26-i levele Kováts püspökhöz.

talom, mely a gubernátori székekben ülő ura kezében van, de az a szeretet és tisztelet, mely egész Erdélyben mindenünnen a gubernátorné felé sugárzik, biztosítja a sikert. Fáradhatatlanul agitál, levelez — *a levelezés különben is nagy erőssége Csáky Rozália grófnőnek* — s toborozza egész Erdélyben a jótékonyásra hajló, elsősorban főrangú hölgyeket, akik kisebb, vagy nagyobb adományukkal sietnek az intézményes szegénygondozás megvalósítójának segítségére. Csáky Rozália *szakítani akar az addig többnyire pénz, vagy természetbeni segélyezésen alapuló szegénygondozással*, mely a valóban rászoruló szegénynek mégsem biztosította a tisztességes megélhetést, előtte olyan intézmény megvalósítása lebegett, mely a tehetetlen és munkaképtelen *szegényeknek otthont biztosít, a még munkaképes, de életfenntartásukhoz elegendő összeget megkeresni nem tudó szegényeknek pedig megélhetési alkalmat nyújt.*

Az Egyesület munkájához a pénzbeli segítséget a társadalom különféle tényezőinek hozzájárulásai képezték, melyek között mindenütt előljárt, nemcsak erkölcsi, de anyagi áldozattal is a gubernátorné. Mikor már a meginduláshoz elegendő összeg volt együtt, megfelelő telek után néztek. Bodor Pál, a provinciális cassa adminisztrátora, ki guberniumi tisztviselő léteire örömmel vállalta a gubernátorné felkérésére az egyesület secretáriusi tisztét, 1824 májusában azzal a kéressel járult az egyesület nevében a város elé, hogy az „Institutum tökéletesebb fundálhatása tekintetéből, a Városnak a Thorda kapun kívül kovács műhelynek használt helyét, vagy a Fejérlő nevű Fundussának (a mai Redoutnak) kis Mester utzára nyúló külön választott részét, a Czélra alkalmas Épületnek arra lehető felállítása végett, illendő áron által adatni kéri”.⁸

A város közönsége „a szenvedő Emberiség fel segéllésére segítő karokat nyújtani kívánván” a Torda-kapun kívül lévő kovácsműhely mellett a város által Gublits concivista Tek. Thed János úrtól megvásárolt fundussát „örömmel minden pénz nélkül” átadja. A városnak természetesen fel kellett terjesztenie az ajándékozást a kormányshoz jóváhagyás végett, honnan *szokatlanul gyorsan* vissza is érkezik, úgy, hogy az esküdt közönség szeptember 25-én⁹ tárgyalja a főkormányshoz június 9-én 5249. sz. alatt kelt azt a rendelkezését, melyben a főkormányshoz a telek átadását „annál inkább helyben hagyja és meg erősíti, mivel azon Telek mostanába az allodiális Cassának . . . csak 20 ft. jövedelmet hajt”.

A telek azonban nem látszott megfelelőnek ahhoz a nagy-

⁸ Kolozsvár város ltára: Protocollum Centumvirale Communium (a továbbiakban Prot. Cent.) de Anno 1824. Nro 40.

⁹ Prot. Cent. u. ott. Nro 53.

szabású elgondoláshoz, mely a rendkívüli műveltségű Csáky Rozália grófnőben már ekkor érlelődött. Ez év november 25-én az esküdt közönség gyűlésén Verestői Mihály főnotárius, mint a tanács követe jelenti, hogy a kérdéses telek átadásáról kiállított szerződést közölték az egyesülettel, de annak az volna a kívánsága, hogy mivel az Intézet számára átadott telek nem elég kiterjedésű, azt eladni szándékoznék. Minthogy azonban a szerződésben az a kitétel van, hogy ha a telekre épületet emelnének, annak a városra kellene visszaszállnia, kéri az egyesület, hogy a feltétel „vitessék az ajánlott Fundus helyett vejendő Nagyobb kiterjedésű Fundusra”, a tanács pedig a főjegyző közlése szerint úgy látná jónak, ha a város ezt a telkét 1000 rajnai forintokban megváltaná s az így ajánlandó 1000 Rfirt. összegre „tétetnék által az említett feltétel”. A tanács javaslatát a városi közönség is magáévá teszi s megajánl 1000 Rfirt-ot azzal a felétellel, hogy ha az egyesület ezt a felajánlott összeget bármilyen okból nem fordítaná építésre, vagy arra fordítaná is, de idővel az egyesület feloszlana, a város az összeget kaphassa vissza.¹⁰

Jósika Jánosné meg is találja a megfelelő helyet a *Külmonostor-utcai Haller-kertben*, mely a Haller grófok kapjoni ágának tulajdonában volt, tulajdonosa a XVIII. század végén gróf Haller János (megh. 1793) és felesége, gr. Nemes Zsuzsánna volt. A hagyomány szerint a kertben II. József császár is járt, ki a szépségéről híres Hallernénak itt vendége volt.¹¹ Kövály László szerint 1817. évi erdélyi tartózkodása alkalmával Ferenc császár is járt itt s ahol megpihent, a helyet sokáig emlékoszlop jelezte.¹²

A kert tulajdonosa¹³ ekkor gróf Nemes Ádám erdélyi kincs-

¹⁰ Prot. Cent. 1824. Nro 73.

¹¹ Kövály László: A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése. 1812—1886. Kolozsvár, 1886. 6. l.

¹² Kövály: i. m. 7. l.

¹³ A kert egy részét gróf Haller Jánosné Nemes Zsuzsánna grófnő a század elején vette a várostól. Az 1803 szeptember 21-i közgyűlési jegyzőkönyvben ugyanis azt találjuk, hogy a város megtagadta azt, hogy a grófnő részére az ennek telke és kertje végében lévő régi és új Szamos-árok közötti helyet, amit a zsemlések birtak, becsúfáron átadja. A grófnő panaszt tett a főkormányzshékhé, kérelmének a kormányzshék helyt is adott s a kormányzshék rendelete alapján a város 1804 május 4-i közgyűlése úgy határozott, hogy mivel a zsemlés-kert nevet viselő közhe-lyet, „a mi a víznek más árokba vitelekör a Szamos régi és új árka közt maradt, valamint a többi külmonostor utczaí birtokosoknak a kertjeik végében lévő” részt eladja, így a gróf Haller Jánosné és társai kertjei végében lévő részt is. V. ö. Jakab Elek: Kolozsvár története. III. k. 553—55. l.

tárnok volt, kitől 25.000 forintért vásárolta meg az egyesület a kertet, de úgy, hogy az összegből a tulajdonos 5000 forintot adományozott az egyesületnek. Az intézmény anyagi alapjából 10.000 forintot fizettek ki a vételár fejében, a többit később törlesztették le.¹⁴

II.

Az intézet csakhamar munkába kezdett. A város 1826. évi jegyzőkönyvében olvassuk a városi Nemes Asszonyi Egyesület jelentését, hogy felállították a mindkét nembeli szegények segélyezésére a dolgozó ház institutumát. S hogy az eddig begyűlt pénzt megfelelően elhelyezzék, az *Institutum számára a Haller-kertet szép épületével együtt megvásárolták*. E kert jobb kihasználása végett s azért, hogy e kert a városnak a Szamos mellett levő eperfás helyével összeköttetésbe jöhessen s itt „a publicumnak egy kedves Mulató hely, melynek a más városok példája szerint való kiépíttetése már rég olta gondolatban van, készíthetessék”, kéri az Egyesület, hogy a város a beadott terv szerint csináltasson a kis Szamosra egy hidat, melyen szekerekkel is át lehet menni és a Szamosból vezessen be a kert udvarába legalább egy szökőkutat.

A március 6-i közgyűlés „ezen a város díszére czélozó elintézet” „kedvessen és annál fogva köszönettel” vette, a híd és a Szamosról a kertbe behajtó vízkerékre szükséges költségek megajánl 1000 rénusforintokat váltó cédulában az alldiális pénztárból azzal a kikötéssel, hogy a beadott tervtől eltérőleg ne cövekre épüljön a híd, mert az árt a zsemlések malmanak és a vízfolyásnak, hanem ívre s végül a híd fenntartására is az Intézetnek legyen gondja.¹⁵

Ugyanez év május 22-én a közgyűlés az Egyesület újabb kérésével foglalkozik. Bodor Pál titkár jelenti, hogy a Haller-kert megvásárlása által az Intézet pénztára nagyon kiürült s ezért kér a házi pénztárból egy esztendőre „jó Cautio mellett” 1000 rénus forintot váltóban kölcsön. A választott község ezt is megszavazza.¹⁶

Még két alkalommal szerepel ebben az évben az Asszonyi Egyesület kérése a közgyűlés napirendjén. Szeptember 29-én Bodor Pál secretarius útján azt jelenti, hogy az Intézet „a minden esztendőben, a feredésből, az úzás nem tudása miatt származni szokott számtalan szerencsétlenségek el távoztat-

¹⁴ Archiv für Gesch., 125. és 126. sz.

¹⁵ Prot. Cent. 1826. Nro 36.

¹⁶ Prot. Cent. 1826. Nro 77.

tása tekintetéből egy *úszó iskolát* szándékozik felállítani". Ezért kéri, hogy az úszó iskola bekerítésére adjon a város 32 sasfát és a fűrészmalmból 300 szál deszkát. Ezt a kérést azonban a közgyűlés nem tudja teljesíteni, mert a fűrészmalom hasznavehetetlen lévén, helyette most szándékozik éppen mást építeni, következőleg deszkái éppen nincsenek, a város köz-szükségeire szolgáló sasfákat pedig maga is pénzért veszi a piacon.¹⁷

Végül november 7-én Bodor Pál titkár jelenti, hogy arról értesült, hogy a város a szegények dolgozó háza kertjével szemben fekvő ú. n. *Hangyás-berket*, bizonyos, esztendőnkénti census mellett, árendába adni szándékozik. Ehhez az Egyesületnek is kedve van, de azért is, mert éppen a kertjéből a Hangyás-berekhez való sétáló hely céljára sokat költött, az utat planiroztatta s ha más venné ki, őket meggátolná, a szegények dolgozó házának jövedelmét megkevesebbitené. Kéri ezért, hogy adják bérbe a *Hangyás-berket* a *Nemes Asszonyi Egyesületnek*.

A közgyűlés, bár hajlandóságát kijelentette volt, hogy a Hangyás-berket gróf *Bethlen* Lajosnak „promonada” készítése céljára átengedi, megállapította, hogy a berek most is árendában van s az árendátortól csak úgy el nem veheti, de ha az Egyesület részletesen megokolja, hogy mi célra kell neki a hely és ha abból olyan közséta helyet akar alakítani, amilyent már a város is régóta szeretne, akkor a város közönsége is „a maga Amenjét ki fogja jelteni”.¹⁸

Már az egyesületnek a várossal való kapcsolataiból is nyilvánvaló az az élénk tevékenység, amibe Jósika Jánosné szorgos tisztikarával kezdett. Még jobban megvilágítja az eddigi munkát az Archiv für Geschichte c. folyóiratban ez évben közölt, már említett jelentés, mely beszámol az Egyesület belső életéről.

Innen tudjuk meg, hogy az Egyesület tagjainak természetbeni adományaiból, építési anyagból és pénzből elkészült a *dolgozóház*, negyven mindkét nemű szegény számára. Ezek közül 12 olyan szegény nő, aki öregség és betegség miatt még könnyebb munkával sem tudja megkeresni kenyerét, díjmentesen kap lakást, ruhát, élelmet és minden más szükségest. Az ő eltartásukra 12 ágyat alapítottak. Minden ágy alapítója vállalta, hogy a felvett alapítványi szegényről életfogytiglan gondoskodik, betegség esetében a Karolina-kórházban gyógykezeltetni és ha meghal, saját költségén eltemetteti.¹⁹ Az egyesület 1831—32. évre szóló jelentése az ágyak pártfogóinak nevét is feltünteti: 1—2. br. *Jósika* Jánosné, 3. gr. *Kornis* Jánosné, 4. gr. *Csáki* Józsefné, 5. gr. *Bánffi* Dénesné, 6. gr. *Kálnoki*

¹⁷ Prot. Cent. 1826. Nro 114.

¹⁸ Prot. Cent. 1826. Nro 129.

¹⁹ Archiv für Gesch., i. h.

Jánosné, 7. *Bartsai* Lászlóné, 8. br. *Bánffi* Györgyné, 9. *Bartsai* Jánosné. (A 10., 11. és 12. hiányzott.) Az intézet eltartott szegényei ekkor: *Funyi* Sámuelné, *Miller* Ágnes, *Nagy* Istvánné, *Pap* Józsefné, *Kőrösi* Ferencné, *Mellovsztiné*, *Sándor* Ferencné, *Kászoniné*, *Hints* Gergelyné, *Kis* Andrásné és *Szakál* Benedekné voltak. A 12. hely üres volt.²⁰ A többi 28 szegény, akinek felvétele nemre és vallásra való tekintet nélkül kizárólag a rászorultság és érdemesség szem előtt tartásával történt, a dolgozóházban naponként reggel 5 órától este 7 óráig erejének és képességeinek megfelelő munkát végzett, munkája ellenértékét — levonva belőle egy csekély összeget reggeli, ebéd és vacsoraért, valamint téli fűtésért — kézhezkapta.

Az előállított termelvényeket külön erre a célra bérelt helyiségben és országos vásárokon adták el. A munkabér levonása után fennmaradó nyereségből áll a dolgozóház tőkéje, aminek gyarapodásához az előző esztendőik eredményeit is figyelembe véve még jelentős adományokat vártak s így — az egykorú tudósítás szerint — azt remélték, hogy ez a tőke anyyira megnövekedhetik, hogy kamatja elegendő lesz az intézmény fenntartásához. A tudósítás azt is megemlíti, hogy az intézménynek egyebek között „a legáldásosabb törekvése” az volt, hogy támogatott olyan szorgalmas és ügyes iparosokat és gyárosokat, akik saját hibájukon kívül, az idők nehézsége vagy különösebb szerencsétlenség miatt bajba kerültek.²¹

Miután a dolgozóház megkezdte működését, a jövedelem gyarapítása végett Csáky Rozália grófnő jónak látta a *sétatér* megvalósítását. A kolozsvári sétatér létesítése régi gondja a városnak. Egész története összefüggésben áll a guberniummal, melynek kedvéért a város szívesen áldoz a csinosodásért. 1812-ben már a város szerződést köt *Meleg* János szőcsmesterrel hat évi időtartamra, melyben a már említett Hangyás-berket 400 váltóforintért bérbeadja, hogy ott bort, sört, méhsert, pálinkát és ételneműt árulhasson, mégis azzal a kikötéssel, hogy az eperfákat és a füzeszt bántatlanul hagyja. Meleg után 1818-ban a Hangyás-berket *Benigni* Éliás mészárosmester vette ki 160 frt-ért, 1819-ben pedig 120 frt-ért.²²

Az Egyesület úgy látszik körvonalazta kérését s mivel valószínűleg gróf Bethlen Lajos visszalépett, meg is kapta a Hangyás-berket. Erről tanuskodik a város és az egyesület között 1827 február 3-án megkötött szerződés, melyet a város

²⁰ Kilenczedik esztendői számadása a kolozsvári nemes Asszonyi egyesület által felállított és gyámoltott Szegények dolgozó háza, kertje és előiskola intézetének. 1831. sept. 29-től 1832. sept. 29-ig Kolozsváron 1832. esztendőben. Nyomtatott a kir. Lyceum betűivel.

²¹ Archiv für Gesch., i. h.

²² Kövály: i. m. 5. l.

részéről Ágoston István főbíró, Mátéfi Dániel orátor, komjátszegi Szentkirályi Mihály királybíró és Verestói Mihály vice-nótárius, az Asszonyi Egyesület részéről pedig báró Jósika Jánosné Csáky Rozália grófnő, az Asszonyi Egyesület előülője és Bodor Pál secretárius, korának legjelesebb pomológusa írtak alá. A szerződés szerint az Egyesületnek a város 1827 február 1-től kezdve 12 évre bérbeadja az ú. n. Hangyás-berket, mely a Haller-kertnek a Szamos felőli végében van a kis és nagy Szamos között, a zsemlések malma, a berki famagazinum és a libuczgáti malom szomszédságában s egészen a németek pallójáig lenyúlik. A szerződés szerint az Egyesület tartozik a területen „mulatóhelyet készíttetni, ennél fogva tetszése szerint planiroztatni, élő fákkal belülni s valamely szigeten egy Pápel-faiskolát állítani és allékat formáltatni, sőt épületeket is annyit és olyanokat csináltatni, melyek egy sétálóhelyen szükségesek”. Az volt azonban a város kikötése, hogy a 12 év elmúltával az egész terület a városra viasszasszáll, a város az akkori becsú szerint csak az épületek árát téríti meg, de azt is úgy, hogy a város térítése 4000 forintnál több nem lehet.

Mivel a terület megmunkálása több évet kíván, az Egyesület öt évig nem fizet bért, öt év után azonban köteles urijog elismeréseként a házi pénztárba 10 forintot ezüstpénzben fizetni.

A város kötelessége a partokat helyrehozva átadni, a tavábi fenntartás a bérlet alatt az Egyesületet terheli. Az átszelő utakat az Egyesület szabadonhagyja, sőt a város köteles a serfőző fogadótól elkezdve valahol egy bejárót nyíttatni, ha másutt nem lehetne, a Wesselényi és Streicher-féle kert között volt bejárót ismét szabaddá tenni.²³

Az Asszonyi Egyesületnek a sétatér kiépítése érdekében folytatott hatalmas munkáját hiven örökíti meg Kőváry László. A területet ugyanis átszelte a Bánffy-zugótól bejövő csatorna, szemben vele a Nagy-Szamos a Pákei, később Fried Mátyás majorjától medrét elhagyva keresztül vágott a plébánia majorjaihoz s itt felvéve a libuczgáti malom árka vizét, visszaindult oda, honnan ki sem kellett volna térnie, a medrébe. Árvíz idején a Szamos-ágak az egész területet állandóan mosták, elöntötték.

Az Egyesület kétfelől indította meg a munkát: lent és fent. A város az alsó bejáró részére a Kecskeméti örökösök telke egyrészét megvette s itt nyílt egyelőre egy keskeny bejáró. A vízvezeték megvalósításának eszméje, a Szamos vizével kapcsolatban már ekkor kísértett, mert a város a főkormány-székhez a telekvásár jóváahagyása végett azzal a felterjesztés-

²³ A szerződést közli Kőváry i. m.-ben, 40—42. l.

sel élt, hogy „az aedilis directio a vízvezeték machinája felállítását ide terveli”. Az egyesület ez alsó részen is nekikezdett a feltöltési munkáknak. A későbbi főjárda nyílásánál kutat furatott, de ezt nemsokára, mivel egy előkelő kereskedő felesége elmezavarában a kutba vetette magát, betömték.

A munka oroszlánrésze a felső terület rendezésére jutott. A hódítás a malom felől indult meg. Itt létesült a tó melletti út, amely akkor mint kocsúti az Elba szigetére (később Csáky Rozáliáról Rozália-szigetnek nevezett) tulajdonképpeni félszigetre vezetett. „Hochard, a francia napoleoni fogoly, Marosvásárhelyt Elbát csinált — írja Kőváry —, nekünk is Elba kellett”. Ezen az úton kőhidat is építettek, mely az ú. n. berki kút kifolyását, mocsarát hidalta át. Az akkori híres kút a mostani tó déli oldalán, „a jegenyék alatt állott, balról egy ú. n. strázsaház, jobbról egy csinos gloriette, oszlopokon”. A sziget bejáratánál halász-házat építettek. A kioszk helyén úrlovasok részére akadályversenytérlet létesítettek. Azon túl azonban a két víz közét még nem sikerült meghódítani. Az egykorú jelentés is mondja, hogy „egy vizes, mocsáros, a Szamos gyakori kiöntése miatt járhatatlan helyet vettek át, s azt gátok, töltések, sáncok s egy kőhíd által száraz, kellemes sétálóhellyé alakították; s hol nem volt egyéb, mint néhány száradni indult eperfa, vagy sáté termett, csakhamar széna és törökbúza termőhellyé lett. A mocsár megszűnt, a libuczkok elhúzódtak, a libutzgát zugóvá változott.”²⁴

Déryné Széppataki Róza az egykorú szemlélő csodálkozásával emlékezik meg br. Jósika Jánosné kertépítő tevékenységéről: „Volt Kolozsvárt a külső Monostor-utcában egy parlagon hagyott, nagy, elhanyagolt telek; ő azt megvette, planizálta s átalakította nyílt kertté, hogy a kolozsvári publikumnak legyen egy mulató helye, hová ünnep- és vasárnapokon kisétálhasson szabad levegőre, miután egész héten át szobákba vannak zárva, sehol nem lévén egy kis sétatér, hová szórakozni mehetnének. E kert ügyesen van elrendezve, minden kényelemmel ellátva, — itt nyugvó padok, amott csalitok között a gyalog sétálóknak ösvények, amott ismét a kocsikázók számára széles utak, nemkülönben a lovaglóknek is külön. Egy nagy épület is van oda állítva, hová három széles lépcsőzet vezet föl a házba, melynek nagy ablakain barátságosan világít be a nap, éppen a bejáró nagy kapuval szemben, melyen a kocsizók nagy száma robog be naponta, hogy megkerülvén a kertet, kihajthasson a kert túlsó kapuján egy hidacska keresztlül, mely a Szamos egy kis ága fölé van építve s kivezet akár a folyó szélén elnyult töltésre, akár a szép zöld rétre.”

„Itt, a vidámság e gyűlhelyén, arról is gondoskodott a

²⁴ Kőváry: i. m. 8—9., 11. l.

kert alkotója, hogy kényelmes nyári színházat, — arénát, — lehessen benne fölállítani, a minthogy csakugyan játszottunk is ott. A mulató hely neve: a „népkert” s ma már az ifjabbak tán nem is tudják Kolozsvárott, kinek köszönhetik, azért gondoltam ezt itt megemlíteni s hogy mintegy bizonyosságul idézzem a gubernátorné minden szépért buzgó érületére.”²⁵

Jósika Jánosné nem szűnő lelkesedéssel gyűjtött, agitált e sétatér létesítésének érdekében is, melytől remélte, hogy szép jövedelmet fog szolgáltatni a szegények dolgozó intézetének. Kitiűően tudta az emberek mulatni vágyását a jótékony-ság szolgálatába állítani, bár a néma bálók mai divatjára is példát nyújtott. Így egy meg nem rendezett bál céljára az egyesület 2706 forintot gyűjtött össze s ezt is a sétatér átalakítására fordították. A folytonos munka kétségkívül szép eredményeket hozott. Hiszen Jósika Jánosné sűrű levelezésében számtalanszor fordul elő barátaihoz, ismerőseihez intézett kérése, hogy bokrokat, fákat, jegenyeket küldjenek, hogy „aleékat” formálhas-son velük.²⁶

A báróné figyelme más irányba is fordult. Nagyon jól tudta, hogy a szegényház, illetve a dolgozóház még nem oldja meg Kolozsváron intézményesen a *kolduskérdést*. Az utcákat hihetetlenül ellepték a főleg vidékről való, de a nagyvárosi társadalom legalsó szintjét képező koldusok, akik már rongyaikkal is követelőzőleg állottak a jobbmódúak elé könyörödomá-nyokért. *A biedermeier e boldog korszakában a hivatalos szociálpolitika még nem ismerte az intézményes megoldásokat, megelégedett a tüneti kezeléssel.* A terveknek ugyan nem voltak híjjával s történtek is helyel-közzel javítást célzó rendelkezések, de *a koldusiügy minden inség idején újra és újra fel-merül. Az 1831. évi kolera-járvány* ismét megindítja a társadalom lelkiismeretét s mint sok helyes igazgatási újítás, ez is a gubernium részéről indul el. *Kováts Miklós* erdélyi püspök, aki egyben a gubernium tanácsosa is, együttműködést talál a Csáky Rozália grófnő által képviselt Nemes Asszonyi Egye-sülettel²⁷ és javaslattal fordul a városhoz. Ő is azt keresi, „mi módon lehetne ezen Ns Város Utczáin számosan kolduló Sze-gényekről egy oly hathatós rendelést eszközölni ki, hogy ezen valóságos Társasági teher jóltevőleg és végképpen elhárítas-sék s következőleg a házanként való koldulás megszűnjön”.²⁸

²⁵ Déryné naplója. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Törs Kálmán. 1879—1880. II. k. 159. l.

²⁶ V. ö. A gubernátorné. Br. Jósika Jánosné gr. Csáky Rozália. Kovács Dezsőné Papp Mária kézírata a Marianum kvtárában I. 641. H. k. II. sz. a.

²⁷ Számos levél tanusítja a Jósika Itárban a grófnő és a püspök értékes együttműködését.

²⁸ Kolozsvár város Itára. Prot. Cent. 1826. Nro 44.

E célra a püspök egy intézményt javasol felállíttatni, melynek terveit a tanácsnak megküldi. A városi százférfiak a tervet, „minthogy az által egy régen óhajtott jó czél éretik el”, köszönettel fogadják, de jónak látják mindjárt hozzátenni, „úgy mindazonáltal, hogy annak fenntartására a Város részére semmi rovatal és allod. Cassánkra semmi teher ne háramoljon, hanem csupán az elő rajzban megírt jövedelmekből és az önkéntes adakozásokból tartassék fenn”. Azt is kikötötte az esküdt közönség, hogy e jóltevő intézetet irányító bizottságban a tanács részéről egy, a városi közönség részéről pedig legalább két tag vegyen részt.

Az ügyet úgy látszik nem sokkal ezután a gazdasági bizottság is tárgyalta, mert az április 7-én tartott közgyűlés ismét foglalkozik a tervvel. Az előbbi köszönetet és kikötéseket megismételve, azokat még a következő kikötésekkel egészíti ki: A koldusok közé csak kolozsvári születésű és érdemes szegények vétessenek fel és csupán a város részéről kinevezendő biztosok beleegyezésével, a városgazdát pedig ne terheljék ezzel kapcsolatban újabb kötelességekkel, mert elég dolga van. Ha a tervet kidolgozzák, azt helybenhagyás végett a tanáccsal és a városi közönséggel közölni kell. Végül is fenntartja magának a százférfiak közgyűlése azt a jogot, hogy ha az Egyesület adminisztrációjában valami változás lenne, akkor a tanács tetszése szerint az egész intézetet a saját adminisztrációja és rendelkezése alá veheti.²⁹

A tanács 1832 április 25-én 1535/1832. tan. szám alatt ír a püspöknek, melyben bátorkodnak „alázatosan feljelenteni”, hogy a választott község is köszönettel veszi a tervet, de kikötéseket tesz. Itt elsorolják az említett közgyűlési határozatok kikötéseit. A püspök május 19-én Károlyfehérvárt kelt levelében³⁰ elküldi Csáky Rozáliának a város válaszát és kéri, hogy közölje vele észrevételeit. Május 26-án már jön is vissza a válasz: „... a város amint látszik, éppen nem értette feladásunkat, csak engedelem kérésnek vette és egészben az Egyesület nyakába akarja rázni, holott az Utczán való koldulás eltolrása, a minthogy már több ízben, ez iránt a Felsőbbségtől parancsolat adatott, egyedül a Várost illeti, különösen iljest, a mellynek 60.000 frt esztendei jövedelme vagyon; ennek szégyen, hogy nem tud 40 vagy 50 koldust el helyheztetni³¹

²⁹ Prot. Cent. 1832. Nro 70. Pag. 71. E tervről Jakab Elek is megemlékezik monográfiájában III. k. 811—812. lapjain, de azt írja, hogy „e terv valósulásának nincs további nyoma”. Ezzel szemben a még fellelhető néhány adatot fentebb közlöm.

³⁰ 782/1832. sz. 2.

³¹ A valóság az, hogy egy egykorú lajstrom a város szegényeit a következőképpen csoportosítja. Az I. osztályban van 68 személy, kik

hanem a többi Polgárok kárára, irtózására, de még veszedelmére is, az Utczákon hagyja henyélni, nyomorogni!" Az Egyesület lehetetlen, hogy új intézetet felállítson, melynek költsége 4000 frt-ra felmehet! Ha volna annyi értéke, ereje, hogy megtehesse, nem lenne akkor szükség a várostól engedelmet kérni, szabad minden ember azzal, hogy segítsen a szegényeken a tanács híre nélkül is. Nem ez tehát, amit a tervvel céloztak, hanem csak ajánlást tett az Egyesület, hogy egyetértve a várossal, segítségre akar lenni az utcákon való koldulás megszüntetésében az által, hogy 1. az arra alkalmasoknak, ú. m. vakoknak, sántáknak fonni való anyagot adhatna „télbe, nyárba, annak bérét az Intézet venné, úgy mint a Buda Pesti koldusok Intitutumába, 2. hogy azon Intézet belső igazgatásáról, sütés, főzésről, tisztaságról, az Individuumok ruházatjak megkészítéséről gondoskodnék, a költség a koldusok Cassájából fizetődjék, 3. hogy mikor a minden napi költség meg fogyatkoznék, az Egyesület kassájában találand pénzt Intézet nélkül, addig költsönöznék, a meddig vagy a persely, vagy Comoedia, vagy egy Bál jövedelméből vissza fordíthatik". Ennyit tehát csak, ennyit ígérhet az Egyesület, ami a grófnő véleménye szerint bizonyára nem kevés.

A grófnő az egyes pontokra megjegyzi: Hogy lehet egy városi feladatot ellátó intézetre azt mondani, hogy a városra ne háromoljon semmi teher?! Ellenkezőleg helyről is a városnak kellene gondoskodnia. Pl. alkalmas lenne Szóts Mihály háza és kertje. — Tauffer János városgazda közreműködése is szükséges, ki a Cholera alatt a szegényeket megismerte és segítséget nem lehet nélkülözni. Vegyes bizottságot hozna javaslatba, mely a püspök elnöklete alatt évenként kétszer ülésezne a számadások felülvizsgálása és a szegények felvétele ügyében. Javaslatba hoz szombat-vasárnapi perselyezést a bevételek fokozására.

Az intézet *költségei* lennének: 1 gazda fizetése, aki felügyelő és számadó is egyúttal, 1 gazdaasszony, ki ellátja a főzést, a kert művelésére is ügyel, varrja a fehérneműt a koldusoknak. A szegények segítenek. Étél egyféle, mely vacsorára is elég legyen. Hetenkint háromszor hús lesz. A város 11 negyedébe legalább 22 perselyt kellene felállítani. A városi szolgál, ki hány koldust, tekergőt, henyélt az utcáról felfog s az Intézetbe viszi, annyi 20, 30 v. 40 kr-t kapjon. Gondoskodni kell a ruházatról, élelmezésről, legalább 60 személyre szükséges épületről.

Jövedelem lenne: a perselypénz. A koldusok gyűjtsenek.

hetenkint 1 napra 10 vto krajcárt kapnak, a II. osztályban 12 személy, kik 8 kr-t kapnak, a III. osztályban 9 személy, ezek 6 kr-t kapnak. Jósika ltár. Csáky Rozália-iratok.

Templomi persely felállítása, büntetéspénzek, bálak, színdarabok jövedelme. A perselyjövedelemből a grófné nem remél többet, mint heti 15—16 forintot.

A terv tehát elkészült, de az idő nem hozta el a megvalósulást. A grófnő kénytelen volt megmaradni az Asszonyi Egyesület jövedelmei által engedett keretek között, de azt a lehetőség szerint tágitotta.

Az *Erdélyi Híradó* 1832 június 30-án megjelent számának melléklete tudósítást közöl a kolozsvári Nemes Asszonyi Egyesület Intézetéről.²² A tudósítás szerint az Intézetnek ekkor már a következő *objektumai* vannak: 1. egy *szerző dolgozó ház*, veteményező hellyel és gyümölcsösssel, 2. „*kisgyermekekre ügyelő iskola épületje*, 3.-szor *egy kisebb emeletű épület*, melynek szobái bérbe ki vannak adva, 4.-szer *egy nagyobb emeletű épület*, Tánczó, Billiárdozó s több játszó szükséges házi butorokkal, kikészített szobájival, melyekben Bálók, Casinók, muzsikák adattatnak, 5. egy kőből készült *meleg-feredő ház* réz kádjaival, üstjeivel és egy újonnan feltalált Rheumatismusban igen hasznos porossó ferdő machinával együtt, 6. egy *úszó iskola* minden tanuláshoz szükséges eszközökkel kikészítve, 7. egy *közönséges sétáló úgy nevezett népkert*, melyben sok költségekkel készítettettek alkalmas szekerező-lovagló-árnyékos sétáló helyek, nemkülönben más csinos kis épületek ú. m. a Limonádé-Sátor vendéglő szín, ferdő felügyelői lakás s. a. t., az úgynevezett Hangya-Berket, melyet tsak a Szamas árka választ el a Nép-kerttől, s mely a város birtokához tartozik, az egyesület több esztendei haszonbérbe kivett, kisan-tzoltatott két nagy hidat, egy kirakott útát az egész réten keresztül, három kortsmárló házikót, több filegoriákat, hintázó, kuglizó s más jövedelemhozó intézeteket tsináltatott”.

A tudósítás arról is hírt ad, hogy a felsoroltakon kívül ez időben az Egyesület *Filippi János* külföldi országokban tanult híres fehérítő mestert „*Kanuika-gyolts-fejérítő gyárnak*” felállításához segítette olyképen, hogy 1000 váltó forintot kölcsönzött neki 6%-os kamat mellett. Az Egyesület néhány tagja is rendelt nála árukat s előlegül 400 forintot adott.

Az összes befektetések — beleértve „a kis elő iskolát” is — 40.000 v. forintot tettek ki. Ez összegből azonban „Isten és a jótevők segítségével 8 esztendőnk alatt amellet, hogy minden nap 40 szegény dolgot és élelmet az Institutumban talált és sokszor házi szegényeknek is nyújtatott segedelem” 28.000 v. forintot már le is fizettek, a hátralevő 12.000 forintból is alig lehet 2000 forintot passivának tekinteni, mert a boltban eladásra kerülő s a szegények által készített portékákban, gyap-

²² A kolozsvári Nemes Asszonyi Egyesület Intézete. *Erdélyi Híradó*, 1832, 52. sz. Kolozsvár, 1832 jún. 30. Melléklet 1—3. p.

juban, a két boltos adósságaiban 8000 forintnál több kinnlevőség van, végül a jobb házi butorok, felszerelési tárgyak is egy-két ezer forintot megérnek.³³

E beszámolóból tűnik ki részletesen az a sokfelé ágazó tevékenység, ami a kormányzékeni elnök feleségének irányítása alatt a nyolc év alatt kibontakozott.

Itt van mindjárt az *uszoda*, mely először a már említett 1826 szeptember 29-i közgyűlési jegyzőkönyvben szerepel, amikor az Asszonyi Egyesület a várostól sasfákat kér felállításához. Bár ezt nem sikerül megkapni, az iskolát megvalósítják. 1829-ben egy feljegyzés az úszó iskola mélyebbre ásásáról tanuskodik.³⁴ Az 1831—32. évi számadásban az úszó iskola már 672 frt 25 kr. bevétellel szerepel, amivel szemben az úszó-iskolára és úszó mester fizetésére fordított kiadás mindössze 157 frt. — Másik új intézmény a *meleg fürdő*, mely az 1831—32. évi számadásban 468 frt 30 kr. bevétellel s a fürdős fizetésére, tüzfára, fürdőszobák kifestésére és csövek felszerelésére fordított 518 frt 39 kr. kiadással szerepel. E két egészségügyi intézmény mellett roppant nagy szerepe van az 1830-ban létesített „elő-oskolának”.³⁵

III.

Csáky Rozália íratai között találunk egy jelentést, mely a gubernátorné elgondolásait vetíti papírra az „elő-oskola” megalakítása előtt. „Több Emberszeretők, szomorúan látván

³³ A tudósítás feljegyezte 1823-tól a nagyobb adakozók névsorát. Az első a királyné, aki 2000 vfrt-ot, Kolozsvár városa ugyancsak 2000 vfrt-ot adott. Közvetlen utánuk következik az egyesület elnöknője, Jósika Jánosné, ki 1867 vfrt-tal segítette a nemes tervek megvalósítását. De nemcsak készpénz segítséget adott, hanem kézimunkája által „kötvén más Dámákkal egyetemben több paplanokat, erszényeket, hálósapkákat, s. a. t.”, ez is 1527 frtot jövedelmezett. Rajtuk kívül gróf Kendeffy Adám 770, Bedeus József főkormányzékeni tanácsos 785, Kováts Miklós erdélyi püspök 500, Hammer János gróf 400, Kozolyai Lajosné Nagy Juliánna 680, Czirjék Dénes Alsó-Fejér vármegyei főispán 600 frt-ot adományozott. Ehhez járult Moga Bazil görögkeleti püspök által adott „egy arany piksis” 650 frt. értékben. A Kolozsvárt lakó „ifjú Urak az Uszó Oskola készítésére” 745 frt-ot adtak össze, gróf Bánffy Dénesné Schilling Johanna pedig odaadta a néhai gubernátor, Bánffy György gróf képeit, melyből 400 frt. jött be. Bálok, Comédiák, Casinók és Május elsejei mulatások 1825 frt-ot, végül az újesztendei köszöntések megváltása 3.320 frt-ot hoztak.

³⁴ Jósika Itár. Csáky Rozália-iratok.

³⁵ A számadást közli J a k a b III. k. 804—805. l.

mely nagyon elharapozot, bátor pallérozat századunkba, az alatszony sorsúaknál a lopás, tsalás, káromkodás vétke..." „szorgalmatas vizsgálódás után feltalálták ennek fő okát, ezek gyermekei, kisded korokba való, közönséges elhányattatásakba". A szegénysorsú apa és anya, ki reggeltől estig kénytelen kenyérkereset után nézni, magára hagyja gyermekét. A gyermek unalmában, féltiben, csintalanságból igen sokszor okoz helyrehozhatatlan károkat tűz által. Ha pedig elviszik a szülők magukkal a gyermeket, munkájukban hátráltatja őket: „a gyermek mindég változást kívánván, melyet nem adhatni, sír, kiált; a békétlen anya meg rugja, meg taszigálja, a mit minden nap látni lehet és így kupával önti a mérget, a rosszat gyenge szívébe". Ha pedig nagyobb testvérrre bízzák, az ezért iskolába nem mehet, nem dolgozhatik, henyélésre kényszerül, de a kis gyermekkel sem tud okosan bánni, azért azt korán engedetlenségre, fejességre, makacsságra tanítja. Végül az is gyakori, hogy a szülő a gyermeket az utcán hányódni hagyja. Mennyi testi és lelki veszedelemnek van az ilyen gyermek kitéve!

„Mind ezeket fontolóra vévén — állapítja meg a gubernátorné — tekintvén azon tsalhatatlan igazságot, hogy egyedül az részek erköltsességétől függ az egésznek boldogsága, leg eléb Angliában, azután Frantzia- Német- és közelebbről Magyarországon is kis gyermekek számára menedék helyek, elő oskolák (Vor-Schule) állítottak, jó érzésű Asszony és Férfi Egyesületek által, oly kisdedek számára, a kiknek szülői szegény Állapattja, vagy tudatlansága nem engedi, hogy jövendő boldogságok Talp követ magok megtehessék. Midőn valami Épülethez kezdünk, nagy vigyázattal ügyelünk első fundamentumára, hogy tartós jó épület készülhessen, ámbár az ilyenbe tsak kevés ideig lehet maradásunk, az emberbe pedig, a ki Is- ten háza, gondatlanul elmulasztjuk, tsak rakjuk az emeleteket, erősségeket, Fedelet is teszünk, de hasztalan, mert a Talpkő sár és posvány".

A szegény ember gyermeke, mire mesterségre jut, úgy el van romolva, hogy csodatevő erővel bírjon, aki helyre hozza. Ezért fontos az előiskola. Angliában 200-nál több, Pesten és Budán 1826 óta 3 van felállítva.

Kolozsváron gróf Lászlár Lászlóné báró Bánffy Erzsébet szorgalmas fáradozása által összegyűlt az új esztendei köszöntések megváltásából olyan összeg, melyből a szegénynek telkén a mai óvodás-napközi otthon ósét felállították, egy kis, három szobából álló épületben. Az otthon 30 szegény gyermeket fogad be, kiket e „tzelra alkalmas nevelő pár" tanít s ügyel reájuk. A gyermekek élelmet is kapnak.

A szükséges költségek a következők: 1. a tanuló szoba és a tanítók lakásának elkészítése, 2. a tanító pár és egy, a gyermekek tisztaságára ügyelő személy fizetése, 3. e három személy

élelmezése, hogy minden gondtól szabadon, egyedül a gyermekek nevelésére fordíthassák idejüket, 4. felszerelési tárgyak, padok, képek, táblák.

A szülők minden reggel munkába menés előtt a gyermekeket megmosva, megfésülve, tisztán, „ha rongyosan is” az Intézetbe beviszik, a tanítónak átadják „a kis ebédre valóval edgyütt, ki a nevét kinek-kinek fel írja és estvéli 6 óráig gondjokat viseli...”. A gyermekek kora 2—8 esztendő. Ez említett jelentés végül a tehetősebbeket kéri, hogy járuljanak az iskola költségeihez.³⁶

Egy feljegyzés arról értesít, hogy a gubernium tisztkara az elő-oskolára 20 frt 15 kr-t adott. Egy 1831-ből való másik gyűjtőíven 1040 frt 4 kr. van ugyanerre a célra. Ez összegből Schütz József boltjában bejött 158 frt, Szábel boltjában 177 frt. Ugyancsak szép bevételt jelentettek az intézetnek a már említett újévi megváltások. 1830-ban találunk e címen első ízben bevételt feljegyezve. Ekkor „személyes köszöntés megváltása” címen bejött 1870 frt, melyből 1770 frt-ot az elő-iskolára fordítottak, 100 frt-ot pedig a szegények kaptak. Egy ilyen újesztendei gyűjtőív is van a Csáky Rozália-féle iratok között a következő felirattal: „Az Ujj esztendei alkalmatlan köszöntések tavallyi megváltásának hasznos következéseit, minden jözan érzésű Ember örömmel tapasztallja már a mi Városunkban is; s az akkor egybegyűlt Pénznek tzel arányos használását, nem tsak a házankint el hordozott rövid számadás, hanem a szegény gyermekek testi és lelki formálása szemlátomást bizonyítja. Mit lehetne jobbat tenni az esztendő jelen valo fordulásával is, mint ezen leg szentebb tzelt mentől nyomosabban elő mozdítani? A kik azért mostan is Embertársaik boldogítását s erköltsi előmenetelét szíveken hordozzák, és a Schütz és Sabel bolttyaiban lévő Persellyeken kívül adakozni kívánnak, méltóztassanak Neveiket s a leg hasznosabb Intézetre szánt Segedelmeket ide fel jegyezni.”³⁷

Jósika Jánosné a kisdedőró megalapításával Erdély legelső kisdedőróját állította fel s nem sokkal előzték meg a Budán és Pesten felállított kisdedőrók a kolozsvárit. Innen, illetve Bécsből hozta magával az indítást, hiszen a gubernátorné sokszor megfordult a császárvárosban, hol fia, Jósika Samu ebben az időben udvari szolgálatot teljesített. János fia pedig 1832-ben kerül a katonai akadémiába. Mint leveleiből kitétnik, 1829-ben, majd 1832-ben is hosszabb időt töltött Bécsben, ahol minden látogatása alkalmával a királyné is kihallgatáson fogadta. Tudvalevő, hogy Ferenc negyedik felesége, Ka-

³⁶ Jósika Itár. Csáky Rozália-iratok. Közhasznú és humánus intézetek felállítására.

³⁷ E gyűjtőíven 195.55 frt. jött be.

rolina Augusztá az osztrák és magyar nőegyletek legfőbb pártfogója volt, aki maga is mindig melegen érdeklődött a szociális munka iránt, de érdeklődését súlyos adományokkal nyomatékosabbá is tette. A kolozsvári Jótékony Egyesület is éveken keresztül számadásainak bemutatása alkalmával a későbbi özvegy királynétől 1000 frt-os segítséget kap. E látogatások során alkalma van Jósikánénak megismerkedni az ott is felállított szociális intézményekkel, hiszen ott van a császárvárosban a kisdédóvás legnagyobb pártfogója, *Brunswick Teréz*, aki egyik kihallgatása alkalmával előtte a császárnőnél volt „szörnyű hosszasan”. Brunswick-kal maga is találkozott. 1832-i bécsi látogatása alkalmával, a hosszú úttól megviselve ágynak dőlt. Szellemes és természetes közvetlenségével írja az urának, „úgy meg vagyok búval rakva, mint a sóvári almafa”, ugyanakkor azt is megemlíti, hogy betegsége alatt Brunswick Teréz is meglátogatta. Bizonyos, hogy ez a látogatás nem volt első s Brunswick-kal a kapcsolatok már régebbiek.³⁹

Az iskola első hónapjáról szóló jelentés³⁹ szerint az iskolába 39 gyermeket írtak be, de rendszeren 18 fiú és 18 leánygyermek járt.⁴⁰

Az 1833. év végén már 43 a beírt tanulók száma, kik közül 24 fiú, 19 leány. Közülük 12 református, 2 luteránus, 2 unitárius és 27 katolikus.⁴¹ A kisdédóvá alapításához Kolozsvár városa 1000 P-t adott, 1832-től kezdve pedig az óvoda tanítójának fizetését is pótolta. Gróf Teleky Józsefné 3000, az erdélyi püspök 2000 s még öt adakozó 2255 forinttal járultak a szép célhoz.⁴²

³⁹ Jósika ltár. Csáky Rozália levelei férjéhez. 1813—1829, 1832. Bécsből.

³⁹ Jelentés a kis iskola folyamattjáról első Májustól fogva 29kéig 1830-ban. Jósika ltár. Csáky Rozália-iratok.

⁴⁰ Nyágyai János tanító így számol be a négy heti munkáról: 1. a fiúk tanultak egy néhány kurtá imádságot, 2. erkölcsi tanításokat, rövid versebe foglalva, 3. hallgattak beszédet a szent Írásból, az isteni hatalom és jóságról, 4. a természet történetéből, 5. olvasni, írni, egyszerre tanultak, az ujjukkal porondba írván a betűket, melyeknek nagy részét a táblára krétával is le tudják írni, 6. tízig számolni előre és visszafelé, 7. a szeretet két parancsolatját, 8. gyapjút tépni. A leányok e mellett tanultak két pálcával kötni, egy kis paplant már kötöttek is fehér és veres gyapotból. A gyermekek ebédre többnyire hazamentek. Még a kétesztendő is örömmel jött az iskolába, sírást nem is lehetett hallani. A játszóhelyen labdázással, hintázással foglalkoztak, porondból, kis kövekből kertet építettek. Csengetésre azonnal örömmel siettek vissza az iskolába.

⁴¹ Jósika ltár. Csáky Rozália-iratok. Csáky Rozáliát érdeklő különféle. Ugyanitt fel van sorolva a beírt tanulók neve is.

⁴² Kovács Dezsőné kézírata.

Nemes munkája volt a gubernátornénak az 1831. évi kolera-járvány idején a szegények ételmezésének megszervezése. Tekintettel arra, hogy a kolera főleg a szegény lakosságot tizedelte, mely sem megfelelő ételmezéssel, sem rendszeren fűtött lakással nem tudta biztosítani a test ellenállóképességét, az Egyesület ezen akart segíteni. E célból tartott gyűjtés a nemes-ség és a hivatalnoki kar részéről 5537 frt 40 kr-t, a kereskedőktől 452 frt-ot, a város többi polgárától 233 frt 3 kr-t, a guberniumi tisztviselőktől 140 frt-ot, összesen tehát 6362 frt 43 kr-t eredményezett. Ez összegből gróf Gyulai Lajos főkor-mányszéki tanácsos felügyelete alatt 1831 december 24-től 1832 március 31-ig 518 szegény ellátására tápláló levest⁴³ főztek Tauffer Ferenc városgazdánál, ki szivességből konyháját és üstjét e célra átengedte. Más házi szegények és tehetetlenek (az elsoroltakkal együtt összesen mintegy 700-an) lisztet és sót s valamennyien tűzfát is kaptak.⁴⁴

Ismét más irányú tevékenysége volt az Egyesületnek az Erdélyi Híradóból már ismert „*fehérítő fabrika*” létrehozásá-nak elősegítése. Az Egyesület ugyanis az egykor Segesvárt tanult s 28 esztendei külföldi tartózkodás után nagy gyakorlatra szert tett Filippi János fejtörő mestert felfogadta, hogy a dolgozóházban készített szőtt árut ne kelljen Lengyelországba küldeni fehérítés végett, ami nagy költséget jelentett. A „*fehérítő machinát*” Filippi báró Wesselényi István külső Magyar-utcai kertjének egyik épületében „nagy költséggel és a legjobb móddal” fel is állította s mindenféle „gyapot, len, vagy kender fehérnemű, asztalnemű, tzerina, fonál” tökéletes fehérítésére

⁴³ Valószínűleg az ú. n. rumfordi levest. Leírását lásd: Kolozsvár város ltára. Pol. iratok. 1037/1817. tan. sz. 4630 soroz. 300 személyre az alábbi anyagok szükségesek: 17 font 20 l. árpakása, 16 font 13 l. mezei borsó, 57 font 18 l. „földi magyaró”, 17 font 13 l. kemény köz-kenyér, 4 font 30½ l. só, 11 font 23½ l. gyenge ecet, 245 font 22 l. víz. „Legelőbb kell venni az Árpakását, azt belé kell tenni a vízbe, mely gyenge tűznél csak fel forjon, de ne főjjen, az-után belé kell tenni a Borsót-is, hogy főjjen azzal két óráig, azután hozzá kell tenni meg-hámozva a' krumplit-is, hogy főjjen még ezzel is gyengén egy óráig, de oly' móddal, hogy ezen egy óra alatt a' Levest egy fa kalánnyal szün-telen keverni kell, hogy a' levesből jól s egy formán elegyedett póp váljék, és így osztán Sót, és etzetet kell belé ereszteni, utóljára pedig tétecsék belé a' vékony szeletre vagdalt kemény köz kenyér éppen a' ki-tálaláskor, mert a' kenyérnek sem edgyütt főnni nem kell a Leves-sel, sem hogy egészen megázzék minek előtte emnének belőlle az em-berek.” Ez a legolcsóbb készítési módja a levesnek, amit feljavítani lehet pácolt hússal, füstölt szalonnával is. A „levesből egy és ¼ font-tal egy Személy jól lakhatik.”

⁴⁴ Erdélyi Híradó, 1832, 32. sz. Mell.

vállalkozott. A közönséges vékonyságú „szőtemény” singjéért 9 v. kr-t, keskeny kamukáért 15 kr-t, széles kamukáért vagy abroszért 30 kr-t kért.⁴⁵

Ugy látszik, később a fehérítő fabrika mégis a szegények telkére került, mert Husvét másodnapján (a forrásból nem tűnik ki, melyik évben) Játékszíni Maszkarás-bált rendeznek az Erdélyi Nemzeti Játékszínen, jótékony célú szerencsejátékkal egybekötve s a jövedelmet „chemicai gyolts fehérítő machina” felállítására kívánják fordítani. A helyárok: „alsó és közbelső Logi 6 f v. c., felső Logi 5 f, két viaszgyertyával kívül, egy Lámpával belül kiki maga méltóztatik a Logiát megvilágosítani”. Lotteria billét 50 kr, parterrébe entree 50 kr. Mint Csáky Rozália feljegyzése tanúsítja, a machina a szegények jövedelmét minden esztendőben 400 v. forinttal növelni fogja, melynek fele a kis iskolára, fele a szegények tartására megy. — Ugyancsak Csáky Rozália iratai között megvan a „Fehérítő Fabrica Planuma”, Losonczy János számlájával, mely szerint az ács, asztalos és napszámos munka 3877 frt 10 kr-t tesz ki. Az építésre a Lotteriából és Bálból bejött 650 frt, egyebekből összesen 1079 frt 76 kr. Csáky Rozália írásai között van egy conceptus *Sala Mihály* kormányiszéki tanácsos, az Egyesület akkori secretarius-ja kezéből, amelyben előadja a fehérítő megvalósítását, melynek épületei 8000 frt-ot igényeltek. A szegények cassája üres, s még 14.000 frt. adóssággal vannak terhelve. Kéri ezért a várost, hogy az épülethez adjon fát és talpfát. Hogy a kérés teljesedett-e, sem a városi, sem a Csáky Rozália-féle iratokból nem tűnik ki.⁴⁶

Jósika Jánosné „organizáló tehetsége”, leleményes, praktikus „észjárása” más vagyonszaporítási módot is talált a szegények intézete számára. Sok fáradozással sikerült elérni, hogy a *gyulafehérvári cs. kir. katonai ruházati bizottságtól (Monturs-Commissio) nagyszámú katonapokróc szállítására az egyesület megrendelést kapjon*. A szőtt posztót azonban kénytelen volt Gyaluba küldeni ványolásra, ami költséget és késedelmet is okozott.⁴⁷

A grófnő tehát úgy segített, hogy a népkertben, szemben a zsemlések már említett malmával *saját ványoló felállítását határozta el*, mérnöki terv szerint s megfelelő felügyelet alatt nagyobb részét már fel is építette. A zsemlés céh azonban ez ellen tiltakozott. A tiltakozó beadványban a céh előadta, hogy

⁴⁵ Jósika ltár. Csáky Rozália-iratok.

⁴⁶ Jósika ltár. Csáky Rozália-iratok. gr. Cs. R.: Közhasznú és humanus intézetek felállítás-csomó.

⁴⁷ Jakab Elek: Kolozsvár története. III. 802. l., v. ö. Kovács Dezsőné kéziratával; lásd még Csáky Rozália levelezését a katonai Monturs-Commissióval, 1828–1832. Jósika-ltár. Csáky Rozália-iratok,

az Asszonyi Egyesület egy ványolót állított fel saját telkén, a kertben egy árkot ástak a Szamos partjához és a zsemle malom zsillipjéhez oly közel, hogy könnyen nagy károk keletkezhetnek. A tanács az orátort és a főfiscalist küldte ki helyszíni szemlére, akik azonnal kimentek s jelentették, hogy „a dolog a feladás szerént van”, találtak a Szamos-parton egy fából való, nagyjából elkészült malomépületet, mellette a zsillip csatornáját kiásva „a szép kert fundussán”.

A választott község 1832 november 10-én foglalkozott a jelentéssel s kifogásolta, hogy az Egyesület az építési szándékot előzőleg nem jelentette, mert véleménye szerint „a malom béli juss, légyen az akár lisztelő, akár csertörő, vagy ványoló is” kizárólag a város közönségét illeti s így az egyesület a város jogát sértette meg. Mégis figyelemmel az egyesület munkájára, s főképen az Egyesület elnöknőjének személyére, nem akart mindjárt törvényes úton jogorvoslást keresni, hanem úgy határozott, hogy a maga kebeléből, valamint a tanácsból bizottságot küld ki, mely kérje meg az Egyesület titkárát, *Sala Mihály* főkormányiszéki titoknokot, szüntesse be az építést. A bizottság tagjai: *Ajtai Mihály* orátor, *Váradí János* főügyész, *Hincz Sámuel* ügyvéd s a tanács részéről *Lukács György* tanácsos voltak.⁴⁸

A bizottság az érintkezést *Sala Mihállyal* fel is vette, de az az Egyesület részéről természetesen nem szerette volna az építést abbahagyni, hanem kéréssel fordult a városhoz, melyben jelenti ugyan, hogy a bizottság kívánságára az építést azonnal leállította, de egyben kéri, hogy figyelemmel a ványoló hasznos voltára, a már befektetett költségekre s arra, hogy az építést már augusztusban megkezdték, azt a tanácsnak és a kommunitásnak sok tagja tudta és eddig senki nem kifogásolta, az építkezést fejezhessék be.

Az esküdt közönség november 16-án foglalkozik is a kérelemmel, s bár sajnálkozását fejezi ki az építkezés előrehaladása felett, „hogy ezen városi közönségnek régi elei hivséges szolgáltatyai által, több dicső Fejedelmektől a malom béli Juss felett nyert Privilegiumai sértetlenül maradjanak és továbbra is ép-ségben megtartassanak”, a ványoló létesítésébe bele nem egyezhet. Mégis, ha az Egyesület által fenntartott szegények dolgozó házában segítsenek, azt határozza, hogy a városi pénztár terhére más, de az intézethez közel fekvő helyre városi telken ványolót épít s azon az Egyesület mindenkor féláron ványolhat. A jelenlegi hely különben sem megfelelő, mert a sétahelynél a ványoló csak alkalmatlanságot okoz, de a ványoló által a Szamos vize is, melyet a város lakossága ivóvízül használ, tisztátalan lesz. A város az engedményekben annyira megy, hogy a nagyrész-

⁴⁸ Kolozsvár város ltára. Prot. Cent. 1832. Nro 188. Pag. 149.

ben készen lévő ványoló malom épületére eddig fordított anyagokat illő becsű áron meg is váltaná.⁴⁹

Az Asszonyi Egyesület ezzel nem elégedett meg s a kormányshoz fordult. Kérelmét azzal indokolja, hogy a ványoló a városnak hasznót hoz, a lisztelő malom távol van, a víz, míg a városba ér, megsűrődik, a timároknak is van azon a vizen csertörő malma. Hiszen mindenki tudja, hogy csak kilenc kövön kell folynia s akkor ismét rendben van. Vajjon ez jobb a városnak? Azt is felhozta az Egyesület, hogy más pallérozott városokban az ily intézeteket mind a polgárság, mind az előljáróság létrejöni segíti inkább, mintsem akadályozza.⁵⁰

A főkörmányszék még ez év december 18-án 12.804. sz. alatt leírt a városhoz, hogy mielőtt a kérdésben határozná, a város jelentse: 1. Miért állítja az esküdt közönség azt, hogy ványoló malmot ne lenne szabad valamely magános személynek telkére építtetni. 2. Milyen jog alapján állított a Timár Céh városi közhelyre minden fizetés nélkül malmot. 3. Hogy ha az esküdt közönség a ványoló építésének jogát méltán és folyamatosan állíthatja, miért engedte meg, hogy az Asszonyi Egyesület annak építésére felesleges költségeket tegyen. 4. Végül találtassék meg az Egyesület titkára, nem volna-e az Egyesület önként hajlandó a ványolóért a városnak időnként taxát fizetni. Addig a ványoló építését engedjék meg.

A városi közönség „jussának nagy megsértését” érzi az Egyesület építkezése által s kiadja a leíratot véleményezés végett a gazdasági bizottságnak, a tanácsnak pedig azt javasolja, eszközölje ki a főkörmányszéknél, hogy a vita eldöntéséig a ványoló építését ne engedélyezzék.⁵¹

A gazdasági bizottság foglalkozik a főkörmányszék leiratával s az első pontra azt válaszolja, hogy még Zsigmond király 1404. évi privilegiumlevele adott szabadságot a városnak 3 lisztelő, 2 csertörő és 1 ványoló malom tartására. Hogy pedig a timár és szürszabó céhnek és más magánosoknak volt ványolójuk, illetve csertörő malmuk, ezt azok nem önhatalmúlag építették, hanem előzetes engedelem mellett; „mint hasznos és szükséges Társaságnak s jó Polgárnak ex speciali gratia” a város megengedte nekik.

Igaz ugyan — vélekedett továbbá a gazdasági bizottság —, hogy az Asszonyi Egyesület a kérdéses ványolót már szinte felerészben felépítette, mikor az esküdt közönség a további építést megtiltotta, de mindaddig nem tudták, mi készül ottan s várták is az egyesület kérelmét. A gazdasági bizottság véle-

⁴⁹ Prot. Cent. 1832 nov. 16. Nro 190.

⁵⁰ V. ö. J a k a b Elek: Kolozsvár tört. III. 802. l. és K o v á c s Dezsőné kézirata.

⁵¹ Prot. Cent. 1833 febr. 22. Nro 17.

kedése odairányul, hogy engedjék meg a ványoló felépítését a következő kikötésekkel: 1. hogy a zsemlés malomnak sérelmet soha ne okozzon, 2. más célra, mint ványolónak ne használják, 3. In recognitionem Juris fizessen az egyesület a város pénztárába esztendőnként bizonyos taxát s végül 4. ha az egyesület megszűnne, vagy telkét eladná, ez a jog is megszűnne.

A választott község a gazdasági bizottság véleményét el is fogadta, de az engedélyt azzal a kikötéssel vélte megadni, hogy az Egyesület arra is kötelezte magát, hogy a ványoló malom joga csak addig tartson, amíg a város maga épít ványolót. A taxa megállapítására Sala Mihály titkárral való tárgyalásra a maga részéről kirendeli biztosoknak *Schütz József* orátort, *Nagy István* és *Schilling János* választott községi tagokat.⁵²

A tanács a választott közönség vélekedése alapján 1833 június 14-én tette meg jelentését a királyi kormányzónak. A kormányzó a tanács jelentését átküldötte az intézethez észrevételei megtétele végett. Az Egyesület a 4. feltételt az intézetre károsnak találta anélkül, hogy a városnak haszna lehetne belőle. Ezért a kormányzó az esküdt közönség újabb meghallgatását rendelte el,⁵³ mire az esküdt közönség e pont kihagyásába beleegyezett oly módosítással, hogy ha a város maga állít fel ványolót, az Egyesület malmán csupán a saját készítményeit ványolhassa.⁵⁴

Igy a ványoló is elkészülhetett s a szegények dolgozóháza teljes üzemben működhetett. A kereseti viszonyokat megvilágítják az alábbi munkabérek: Egy sing vászon (60—65 cm.) megszövéséért 30 kr-t fizettek, egy font gyapju fésüléséért és megfonásáért egy forint járt. Egy pár harisnyát 30 kr-ért kötött meg, egy font tollút 24 kr-ért téptek. Egy ez időből fennmaradt költségvetés szerint egy esztendő alatt 300 kalangya lent és kendert dolgoztak fel, a szövésnél 104 font gyapotot használtak, megtéptek 104 font tollút és 182 juh gyapját dolgozták fel.

Az egylet boltjában, melyet Szegények Boltjának hívtak, *Szilágyi Gábor* kereskedő volt az eladó, ki fáradságáért az eladott áruk után 5%-ot kapott. Az Egyesület megbizottai a vásárokat is járták a portéka eladása végett.

Egy feljegyzés arról tanuskodik, hogy a károlyfehérvári katonai raktárnak eladott 1536 katonapokrócért a szállítási költségek levonása után 13.215 forintot kaptak, a debreceni és pesti vásárokon eladott 350 pokróc és 27 rőf szürke posztó árát

⁵² Prot. Cent. 1833 május 24. Nro 85. Pag. 105—107.

⁵³ 1833 aug. 8-án 7866. sz. alatt.

⁵⁴ Prot. Cent. 1834 jan. 27. Nro: 5.

ból pedig ugyancsak a költségek levonása után 1174 forint maradt.⁵⁵

Jósika Jánosné fáradhatatlan segítő készségét bizonyítja a zálogház felállításának terve is. A pesti zálogház mintájára Kolozsvárt is zálogházat akart felállítani a dolgozó szegények és gyermekeik számára, mert látta, hogy a meglévő zúgzálogházak a szegényembert mennyire kiszipolyozzák. Az Egyesület tervét be is nyújtotta a királyhoz, ahonnan 1831 január 22-én azzal a meghagyással került vissza a kir. kormányshoz, kérjen be új tervet, melyben ki legyen tüntetve, mennyi tőkepénz van készpénzben, amiből a szükséges helyet és épületet megszerezze, hogy a zálogtárgyak és a kezelő tisztviselők részére elegendő helyiség álljon rendelkezésre, a tisztviselők fizetése biztosítva legyen, azt is jelentsék, kinek s milyen jóállása mellett létesül az intézet. A beadandó új terv felől meg kell hallgatni a tartományi főszámvevőseget s a főkormányshoz így terjessze fel jelentését.

Az Egyesület úgy nyilatkozott, hogy a tervezett intézetre Szábel Menyhért kereskedő 40.000 forint készpénzt letett, részvényesek 20.000 forintot adnak, tehát 60.000 forint tőkével indulnak. Évi költségekre 2500 forint kell. Az egyesület elismeri, hogy ez állandó kiadások fedezésére még 55.000 frt. szükséges, ebben ugyan egy vállalkozó társaság visszalépése miatt fennakadtak, de újabb társak toborzása folyamatban van. Különben is megvan a Szábel-féle 40.000 forint alap, az intézetnek fekvő vagyona is van, a felügyeletet a tagok ingyen gyakorolják s ez elegendő biztosíték. Az új alapszabályokat a pesti zálogház mintájára készítik s akkor terjesztik fel, ha mind a háromféle tőkepénz együtt lesz.

A királyi kormányshoz azt írta vissza, hogy tekintetbe véve más hasonló intézetek alaptőkéjét, elég, ha az Egyesület a 60.000 forintnak felét, 30.000 forintot fordít most az intézet felállítására, a másik felét fenntartja a későbbi szükségletek kielégítésére, mert amint ez a hasznos intézet felállítása megvalósul, gyarapodása biztosan remélhető. Ezért a kormányshoz az Egyesületnek a terv felküldését ajánlja úgy, hogy egyúttal az Egyesület nyilatkozzék is afelől, hogy a 60.000 forintot mi módon akarja biztosítani?

A zálogház terve elé azonban nagyobb akadályok gördültek. Szábel Menyhért ez év december 14-én kijelentette, hogy társai, akikkel együtt akarta az intézetet felállítani, az őket ért változó események következtében visszaléptek. Ezért maga is kénytelen szándékától elállni. Az Asszonyi Egyesületnek nem volt más választása, kénytelen volt december 28-án a kormányshoz előtt kijelenteni, hogy az intézet felállításának ter-

⁵⁵ Kovács Dezsőné kézírata.

véről egyelőre le kell mondania, de ha talál újabb tőkét, ismét jelentkezik. A kormányzék a jelentést felterjesztette a királyhoz, ki tudomásul is vette. Zálogház tervezését a főkormányzék elnöke, még az egyesület tervei előtt, a királynál javaslatba hozta az alapítványi pénzek terhére, de jóváhagyást nem nyert. Harminckét évnek kellett elteltie, míg Kolozsvárt nyilvános jellegű zálogház nyílt. Az utat Csáky Rozália már 1831-ben kijelölte.⁵⁶

IV.

A harmincas évek elején az Egyesület újabb terjeszkedése megáll, ettől kezdve a meglévő intézmények fenntartásán s a szociális munka elmélyítésén dolgoznak. Egyes vonalakon visszahuzódás is tapasztalható. Látható ez különösen a sétatérnél, hol az egyesület pénzerején felül többet produkálni nem tudott s az italméréshez kötött reményei, melyben „a szegényház fenntartására jövedelmi forrást keresett”, mindinkább hanyatlottak. A kilencedik esztendőben már bérlőt keresett.⁵⁷ Sala Mihály 1836-ban azzal a javaslattal járul a város elé, hogy az Egyesület Szent György naptól 3 évre a népkertet és a Hangyás-berket árendába kiadná s mivel a városnak nincs Sétáló helye, ezért a várost megkínálta. Idegennek az árenda 3500 v. forintban lett ugyan megállapítva, de ha a város a bérletet átveszi, az Egyesület „kész még a 3000 forint Summából is egy-két száz forintokat lehagyni”. A város azonban nem reflektál az ajánlatra.⁵⁸

1838-ban Jósika Jánosné újra ajánlatot tett a városnak, hogy a Hangyás-berek bérletét, melyből még egy év hátra volt, visszaadja. A városi közönség az átadás feltételeinek megtudakolása végett kiküldi Jónás Dániel, Schütz József és Szábel Menyhért biz. tagokat.⁵⁹ A kiküldöttek a következő nap jelentik a választott községnek, hogy Sala Mihály titkárral beszéltek, aki úgy nyilatkozott, hogy az Egyesület a városnak az Elba szigetét az árenda kitelése előtt is átengedi, ha a város a Haller-kertnél a hidat megigazíttatja. Az esküdt község el is határozza a híd megigazítását s annak javítási költségékepen 374 forintot az allodiális pénztárból ki is jelöl. Az Elba sziget átvételére biztosokul Schilling János és Schütz József

⁵⁶ V. ö. Jakab Elek: Kolozsvár tört. III. 305–307. l.

⁵⁷ Kövály: i. m. 9. l.

⁵⁸ Prot. Cent. 1836 márc. 23. Nro 80. et 81. Pag. 62–63.

⁵⁹ Prot. Cent. 1838 ápr. 20. Nro 178. Pag. 166.

tagokat, valamint *Tauffer* Ferenc városgazdát rendeli ki.⁶⁰

A tanács e kérdésben más állásponton volt. A május 2-i közgyűlésre ugyanis *Grois* Gusztáv főjegyző a tanács részéről azzal az üzenettel jött, hogy a tanács nem látja okát, miért akar az esküdt község a híd megjavításával új terhet vállalni, mikor arra a város csupán egyszer kötelezte magát megcsináltatni, annak idején „semel pro semper 1000 forintokat assignáltatván”. Az esküdt község azzal magyarázza intézkedését, hogy az Egyesület az Elba szigetét a kikötött határidő előtt egy évvel visszaengedte, a rajta levő értékes épülettel együtt, másfelől pedig hogy a következő esztendőben az egész Hangyásberek árendája kitelik és így a híd igazítása ismét a város terhe lesz.⁶¹ A híd javítását el is határozzák, de május 28-án a kiküldött *Tauffer* Ferenc városgazda jelenti, hogy nem kezdette el a munkát, mert azt „a helybéli uraságok” magukra vállalták. A közönség ezt tudomásul vette.⁶²

Az egész bérlet visszabocsátása tárgyában *Csáky* Rozália ez esztendő október 20-án levelet intézett a tanácshoz. Bár a bérlet csak 1839 február 1. napján jár le, a Hangyás-berket is hajlandó visszabocsátani, de kéri, hogy az Egyesület által emelt épületek becsértékét a szerződés 1. pontja értelmében a város térítse meg. A tanács és a választott közönség küldjenek ki kebelükből egy bizottságot a becsű megejtésére. Legyenek tekintettel arra, „hogy azon számos költségek, melyek ezen (az általvételkor) vizes, mocsáros, a Szamos sokszori kiöntései által járhatatlanná vált helyen, az intézet által gátok, töltések, sánczok és egy kőhíd építésével tétettek s a melyek egyedüli következtésében lett a Hangyás-berek szép, kellemes és mindig száraz sétáló és szekerező kert”, az intézetnek vissza nem térülnek, hanem ez ingyen megy a város tulajdonába. Arra is legyen a becsű figyelemmel, hogy szép növekedésben vannak nyár- és eperfák s ahol azelőtt csak sáté termett, most török-búza föld van és jó széna készül, melyért 150 Rfirt-ot is fizettek egy esztendőre. Mivel az Egyesület bizton reméli, hogy a város az intézet kárát nem kívánja, az épületnek ne annyira építési árát, mint inkább mostani jövedelmeit vegyék figyelembe a becslésnél. A három korcsmának a hintákkal és tekéző helylyel együtt megállapított legutolsó árendája 180 frt volt s ennek tőkéjét ha nem is 3000 Rfirt-ban, de legalább 2000 Rfirt-ban állapítsák meg. Kétszeres lenne a jótétemény, ha még az ősszel, az átadáskor megkapná az Egyesület ezt az összeget, hogy a télire megkívánt anyagokat, gypajut, kendert a dolgozóház számára beszerezhesse.⁶³

⁶⁰ Prot. Cent. 1838 ápr. 21. Nro 187. Pag. 173.

⁶¹ Prot. Cent. 1838 máj. 2. Nro 212. Pag. 195—196.

⁶² Prot. Cent. 1838 máj. 18. Nro 216. Pag. 200.

⁶³ A kérelmet közli *Kövéry* i. m.-ban, III. sz. melléklet.

A város becsüs pallérokat is küldött ki, kik a Hangyás-berekben talált három házat, egy kőtalpon álló oszlopos és egy másik tekéző filegóriát és egy hasonlóképpen ép egész kőhidat csak 380 Rfrt-ra becsülték, a költséges töltést pedig a berki kuthoz adott kőkáddal együtt nem becsülték meg. Ezért a tartományi főépíttető hivataltól kiküldött mérnök és a főbíró által kirendelt más kőműves és ács pallérok új becsüt készítettek, mely 730 frt 18 kr-ra rugott. Ennek az összegnek a kifizetését az esküdt közönség el is határozta.⁶⁴

A város tehát a kért 2000 forintot nem fizette ki, sőt a népkertet a Hangyás-berekkel összekötő híd javítását is az egyesülettel akarta megfizettetni, mert Csáky Rozália grófnő 1840 novemberében azt kéri, hogy a híd fenntartásának terhé-
től az Egyesületet mentse fel, mert a város által 13 évvel előbb adott 1000 vfrt kamatja még a padoltatásra sem elég, annál kevésbbé az újjáépítésre. A berek átvételével tehát az intézetet mentse fel egyszersmindenkorra a híd karbantartásá-
tól. Az esküdt község készen is mutatkozott a híd jövőbeni fenntartási terhé-
t elvállalni, de csak úgy, ha a népkert „a közönség mulatására és az ottani szekerezésre, mind a Monostori utcza, mind pedig a Szamos felől örökösen nyitva” marad.⁶⁵

A báróné ezt el is fogadja s ilyen értelmű kötelezvényt is ír alá, de azzal a kikötéssel, hogy ha a népkert megszűnik s másnak el lesz adva, a keresztül menő útnak is meg kell szűnie s ekkor a hidra sem lesz szükség.⁶⁶ Az egyezményt a választott közönség és a tanács is elfogadja s a híd javítására 347 ezüst forintot s 56 és fél kr-t megszavaz.⁶⁷

Az Egyesület ezzel visszavonult a sétatérről s tevékenységét a szegények eltartására és foglalkoztatására, valamint a szegény gyermekek gondozására korlátozta. Hogy erre milyen szükség volt, az kitűnik a választott község 1840 július 23-án hozott határozatából, mely ismét *a városi koldulás megszüntetését s ugyanakkor a szegénysorsú betegek állandó ápolása végett egy intézet létesítését tárgyalta* s a szükséges munka kidolgozására Schütz József orátor vezetésével bizottságot küldött ki.⁶⁸ A város szegényei, akiket az Egyesület nem gondozott, ekkor a Középkapunál voltak elhelyezve s őket Ötves Nagy Sándor saját szorgalmából ápolta. Mivel a gondozás nem a legkötelesebb volt, a tanács, illetve az esküdt község rendelkezése bizottság szállott ki, kik a „betegek házában” 18 elnyomorodott szegényt találtak. Ezek közül „többen a kopasz földön minden alsó és felső takaró nélkül fekszenek, mi miatt

⁶⁴ Prot. Cent. 1839. Nro 88—89. Pag. 64—65.

⁶⁵ Prot. Cent. 1840. Nro 291. Pag. 255.

⁶⁶ Prot. Cent. 1841 febr. 19. Nro 48. Pag. 31.

⁶⁷ Prot. Cent. 1841 ápr. 2. Nro 96. Pag. 50.

⁶⁸ Prot. Cent. 1840 júl. 23. Nro 288.

a külömben már helyhezeténél fogva egészségtelen szobátskába a levegő egészen megromlott és pestises". A bizottságnak az a véleménye, hogy ha e szegényeknek jobb helyet nem tudnak találni, az ilyen gondozóhelyet jobb lenne megszüntetni s ezért Nagy Sándornak, noha e betegek körüli fáradozása kétségtelen, rendes évi fizetést adni nem lehet. Az esküdt közönség nem is ad Nagy Sándornak csupán 1—1 öl fa fizetést, de javasolja a tanácsnak, keressen egy alkalmasabb helyet a szegények gondozására.⁶⁹ Ilyent azonban nem találnak. Ötves Nagy Sándor a következő esztendőben is folyamodik a szegények körüli fáradozása jutalmául két öl tüzi-fáért, de mivel az ápoló intézet „megszűnt, szükségtelessé vált a jutalmazás is”.⁷⁰

Ez évben azonban a város egy szociális intézményt hív életre. Az esküdt közönség augusztus 17-i közgyűlésén indítványozzák, hogy „valamint minden törvényhatóságnál szegények ügyvéde van fizetéssel állítva, ki a szegények ügyeit ingyen vinni köteles, ezen városi szegényeken is könnyítés tekintetéből idves lenne a városi szegények ügyvédi hivatalát 150 ezüst frt évi fizetéssel felállítani”. Az esküdt közönség át is látja ennek szükségét, 150 ezüst forint fizetéssel az állást megszervezi s javasolja a tanácsnak, hogy eszközölje ki a jóváhagyást felsőbb helyen.⁷¹

V.

A következő esztendő szomorú eseményt hoz Csáky Rozália életében. Szeretett ura, *Jósika János* Státus Tanácsos, a főkormányszék egykori elnöke s a legutolsó országgyűlés teljes hatalmú királyi biztosa, meghalt. A város őszinte részvételt van a család iránt s „lángoló” tiszteletének és részvételének kifejezésekképpen a tanács jónak látja, hogy az esküdt közönséggel együtt a gyászháznál báró *Jósika Samu* előtt jelenjenek meg.⁷²

Ura elvesztése Csáky Rozália munkájára sincs kedvező befolyással. Bár kötelelességteljesítése nem lankad, de ereje is csökken. Az idő halad s a régi hűséges munkatársak: *Sala Mihály* a titkár, az öregedő kormányszéki tanácsos s *Pákei Lajos*, a pénztárnok, betegeskedni kezdenek. Öregszik már *Kováts Miklós* erdélyi püspök is, Csáky Rozália harmadik szíves segítőtársa.

⁶⁹ Prot. Cent. 1840 nov. 6. Nro 293. és dec. 4. Nro 331 és Nro 332.

⁷⁰ Prot. Cent. 1842 máj. 25. Nro 161.

⁷¹ Prot. Cent. 1842 aug. 17. Nro 272.

⁷² Prot. Cent. 1843 május 19. Nro 157.

1841-ben még a népkertben létesül egy selyemfonó-műhely, mely részjegyzésre volt alapítva.⁷³ Jósika Jánosné mint minden újítást, a selyemhernyótenyésztést is melegen felkarolta. Birtokán, Csákgorbon és környékén, egész Zsibóig ő kezdte el a selyemhernyótenyésztést, ami úgy látszik már akkor is haszonnal járt, mert elterjedt a szomszéd megyékben is. *Bezerédy Pál* a selyemtenyésztés ügyének országos biztosa, itt Erdélyben szerezte be a selyemgubók jó részét.⁷⁴ Csáky Rozália iratai között fennmaradt 1843 szeptember 15-éről a selyemgyár további fenntartási terve.

A szegények telkén egy 8 öl hosszú és 3 öl széles faépületben volt elhelyezve a „gyár”, négy téglakatlannal, három rézüsttel, motollákkal, kádakkal, egy fűrészgéppel s a szükséges egyéb felszereléssel. Létesítése 842 ezüst forintba került, melyből Kiermayer ácspallérnak még 110 frt. nincs kifizetve. A gyár vagyona 160 fontnyi két évi selyem á 8 frt., összesen 1280 frt. Adósság: br. Jósika Jánosné által 1841-ben adott kölcsön 800 frt., kamat két évre 96 frt., 1842-ben adott kölcsön 200 frt., másik kölcsön 150 frt. Összes adósság a már említett építési költséggel együtt 1356 frt.

A következő részvényesek voltak, kik 3 év alatt részvényeiket befizették: br. Jósika Jánosné 175 frt., Szegények intézete 175 frt., Szegények másik részvénye 100 frt., gr. *Bethlen* Ádám 175 frt., dr. *Várad* Samu 175 frt., br. *Kemény* Samu 175 frt., gr. *Mikes* Károly 175 frt., gr. *Lázár* Éva 125 frt., br. *Bánffy* Ádám 175 frt., *Barcsay* János 175 frt., *Dániel* Elek 125 frt., gr. *Teleki* Ferencné 125 frt., *Horváth* Ferenc 125 frt., gr. *Csáky* József 175 frt., gr. *Bethlen* Ferenc 125 frt., br. *Bornemisza* János 175 frt., br. *Bornemisza* Ignác 175 frt., br. *Apor* György 75 frt., gr. *Csáky* Józsefné 175 frt., *Stáby* Dánielné 100 frt. Ehhez járul a galéták ára, 507 frt. 57 kr. s a gyárosné uti pénze, 80 frt. Összesen 19.437 frt. 57 kr. Remélhető jövedelem a gyár eladásából 800 frt., a selyem eladásából 1280 frt., a struzsa és florett eladásából 60 frt., összesen 2140 frt.

Br. Jósika Jánosné ekkor a szegények intézetének ad 800 frt.-ot a selyemtenyésztés előmozdítása végett, hogy a társaságtól a gyárat átvegye, amely különben is a szegények telkén épült. A gyár a következő években is fennáll, mert 1846 augusztus 11-én *Székel* Mihály levélben jelentést tesz Csáky Rozáliának a galétákról, melyeknek gondozására két szolgálot fizet.

A selyemgyár vezetésére Csáky Rozália grófnő *Popovits* Máriát szerződtette, kinek Szlavóniában már volt hasonló

⁷³ Kovács Dezsőné kézirata tévesen 1843-ra teszi a gyár keletkezését.

⁷⁴ U. ott.

üzeme. A vele kötött szerződés szerint: 1. Köteles a selyem-fonógyárat célszerűen megkészíttetni. 2. A galetákból, melyeket a Társaság tagjaitól, vagy idegenektől bevesz, szép vékony selymet fonat, hogy jó áron el lehessen adni. 3. Lakásában „selyem-bogarakat” tart, tenyészt és aki kívánja, köteles a hernyókkal való bánásmódra megtanítani. 4. Minden évben a galetákból jó tojásokat szed és olcsó áron 30 kr.-ért eladja. 5. Szlavóniából legalább 4 fonólányt hozat. 6. A szükséges fát ő veszi. 7. A mesterembereket fizeti. 8. Ha kívánják, hogy falura menjen, selyem-bogártenyésztést oktatni, kimegy. 9. Fonólányokat nyáron ingyen tanít. Ezzel szemben a gyár ad 800 forintot, lakást és 1840 október 1-től 5 évre szóló szerződést. A gyár munkáját Szábel Mihály nagykereskedő ellenőrzi.

Úgy látszik azonban sok baj volt az özvegygel, a gyár nem ment megfelelően s a Társaságnak sok kárt csinált, ami Váradi Samunak, az egyik részvényesnek Nagyenyedről 1843 szeptember 19-én kelt leveléből kitűnik.⁷⁵ Emiatt is akarja Jósikáné a gyárat az Intézet részére átvenni, ami 1843-ban meg is történik. Popovitsnének felmondtak, ő azonban nem akart szépszerével megválni. A következő év augusztus 27-én N. Ajtai Károly városi szolgabíró által vele közölt s a Társaság által nyújtott kifogásokra észrevételeket tesz s bizonyígtatja igazát. Róla többet nem tudunk.

A gyár 1846-ban még fennáll, mint az 1845–46. évről (az alapítás 6. évéről) szóló kimutatás feltünteti.⁷⁶ Későbbi adatot nem találunk. Kovács Dezsőné kézirata szerint a gyár működése „munka hiányában 1848-ban megszűnt”.

⁷⁵ Dr. Váradi Samu a selyem- és eperfatenyésztésről 1842-ben könyvet adott ki, melyben írja, hogy Csáky Rozália egy 18 részvényesből álló kis selyem- és eperfatenyésztési társaságot alakított Kolozsvárt s dicsőreleg emlékezik meg a szép munkáról. Váradi könyvét olvassa Morvay Joáchim, a Tolna Megyei Szeder Selyem Tenyésztési Egylet igazgatója, ki 1847 márc. 17-én kelt levelében kéri Csáky Rozáliát, hogy vigye vissza hazájába, ő megszervezi a selyemtenyésztést és fejleszti a megkezdett munkát. Arról semmi adat, hogy kérése teljesült-e. Jósika ltár. Csáky R.-iratok. A kolozsvári selyemgyárra vonatkozó iratok.

⁷⁶ E kimutatás szerint bevételek: előző évi áthozat 2904 frt. 19 kr., jún. 1. gubók vásárlására kölcsön 300 frt., jún. 30. eladott 25⁵/₈ lot selyemhernyó tojás 25.37 frt., ugyanakkor kölcsön 393.12 frt. Összes bevétel 3623.8 frt. Kiadások: múlt évi áthozat 2876.14 frt., számadások leírása 4 frt., tojások hirdetése 48 kr., 64 l. tojás 91.20 kr., beszédés, hirdetés 1.42 frt., gyároshévi fizetése 50 frt., gyárban 12 személy fizetése és kosztja 137.18 frt., intézetnek gépbér 48 frt., idegen gubókért 405.5 frt. Pénztárban maradt 8.41 frt. Összesen 3623 frt. — E számadásban nincsen benn az ezévi 107¹/₂ lt tiszta selyem, 4¹/₂ dopion, 15 florett, 27 idei és 151 múlt évi struzza. (Jósika ltár. Csáky R.-iratok. A kolozsvári selyemgyárra vonatkozó iratok.)

A negyvenes évek egyesületi működéséről hűséges képet kapunk azokból az évenként készített számadásokból, melyeket az Intézet legfőbb pártfogójához, az özvegy császárnéhoz évenként felterjesztenek. A számadások szerint az intézet bevételei és kiadásai a következőképpen alakultak:

1839. évben bevétel	6.279.02 frt.	kiadás	6.106.19 frt.
1840. „ „	10.281.06 „	„	10.293.21 „
1841. „ „	12.572.08 „	„	12.699.39 „
1842. „ „	11.957.30 „	„	11.772.25 „
1843. „ „	19.669.— „	„	19.437.33 „ ⁷⁷

Bevételek:

1845. évről készpénzmáradvány	101.41 frt.
1. Az 1846. új évi köszöntések válsága	1016.15 „
2. Özv. Generális Rakovszkyné B. Henter Anna ajándéka	20.— „
3. Kolozsvár város segélye	175.— „
4. Domokos József alapjának kamatai	90.— „
5. Br. Wesselényi Miklós 1839. évb. 500 f. alap kamatai	30.— „
6. Bogner Lujza k. a. 1841. évb. 500 ft. alap. kamatai	30.— „
7. Zongoraművész Filtsch Károly 1841. évb. 180 f. a. k.	10.48 „
8. gr. Teleki-Brunswick 575 frt. alapítv. kamatai	34.30 „
9. Özv. gr. Teleki Józsefné Mikos Mária 1844. évf. 3000 frt. alap. kamatai	180.— „
10. Kováts Miklós püspök 1844. és 1845. é. 500 frt. alapítványa kamatai	30.— „
11. n. Geréb Ágnes k. a. 100 v. frt. kamatai	6.— „
12. 1845-ben kamatra adott 800 Rfrt. kamatai	48.— „
13. Ez évben kamatra adott 500 Rfrt. kamatai	30.— „

Bevétel: 1.802.14 frt.

Kiadások:

1. Kamatra kiadatott	500.— frt.
2. Házbér	200.— „
3. Mezei András tanító fizetése	200.— „
4. Péterfi Károlyné tanítóné fizetése	280.— „
5. Tanító szállásbére és kosztja	280.— „
6. 7 öl tűzifa fűtésre	97.40 „
7. Gyermek könyvei, frószter, játékok	35.19 „
8. Gyermekek játszó gépei, íróábra, árva gyermekek ruhája	41.11 „
9. Házjavítás, belső tatarozás	13.50 „

Kiadás: 1.648.— frt.

Ebben az évben az előiskolába 108 gyermek járt, közülük 55 fiú, 53 leány. A fiúk közül 36 róm. kat., 7 ref., 1 lut., 4 unit., 7 gör. kat. vallású volt, a leányok közül 34 a róm. kat., 11 a ref., 1 a lut., 2 az unit.

⁷⁷ E számadásokban a kisdedőv kiadásai és bevételei is benne vannak. Csak a Kisdedőv Intézet és Előiskola jövedelmeit az 1846. évi számadás őrzi meg.

és 5 a gör. kat. vallást követte. Jósika Itár. Csáky R.-iratok. Pákei Lajos pénztárnok jelentése. V. ö. Pénztári Napló. 1845. Erd. Nemz. Múzeum kézirattára 1437. sz.

1845-ben már a népkert fenntartása is túl nagy terhet jelent a tagjaiban is megfogyatkozott Egyesületnek. Az alapító elnöknő szeme előtt a szegények intézetének olyan módon való fenntartása lebegett, hogy az Egyesület, minden adósságától megszabadítva, a nem szükséges telekrészek eladásával olyan tőkére tegyen szert, amely az intézethez még szükséges kiadásokat minden időre biztosítja. Ez év március 5-én a választott esküdt közönség közgyűlésén felolvassák *Schütz József* választott polgárnak azt az indítványát, hogy mivel a Külmonostor-utcában lévő szegények intézetéhez tartozó ú. n. Haller-kert eladó, a kertből egy utcának való részt a város vegyen meg. Értesülése szerint Jósika Jánosné az igényelt részt 4000 ezüst Rforintnál olcsóbban nem adja. *Schütz József* egyúttal javasolja a fürdőháznak és az úszóiskolának is megvételét „a közbátorság, a város boldogsága és becsülete előmozdítása tekintetéből”.

A választott község bizottságot küld ki, melynek tagjai *Méhes Sámuel* professzor, *Schütz József*, *Schilling János*, *Knausz Antal*, *Simon Elek* és *Forrai György*, a város szónoka.⁷⁸

A község által kiküldött bizottságba a tanács is kiküldötte *Szathmári P. Gábor* és *Nagy István* tanácsosokat és *Jónás Dániel* aljegyzőt, kik a kérdéses helyet megsejlelték. A bizottság úgy találta, hogy ha az eladni szándékolt területből kimaradna a mostani szekérút és a Szamoson lévő híd, ez a városra káros lenne. Ezért megkérdezték Jósika Jánosnét, hogy ezt a területet is nem adná-e el s a vételárat nem lehetne-e 3000 forintban megállapítani. A báróné hajlandó volt a vételárból 500 forintot elengedni s a kért terület kiegészítéséhez is hozzájárulni. A pénzt sem kérte a várostól s hajlandónak mutatkozott 6%-os kamat mellett a városnál meghagyni.

A község a tanáccsal együtt tárgyalta az ügyet, de még mindig sokalta az árat. Ezért újból megbizottakat küldtek ki a bárónéval való tárgyalásra. A báróné újabb 100 forint elengedését kilátásba helyezte, de kikötötte, hogy az Egyesület részéről ez a vásár csak akkor lesz érvényes, ha a népkert megmaradó épületes részét az Országos Karolina Kórház megvásárolja.

A város így a vásárba belement, annyival is inkább, mert a fürdőház és az úszóiskola is a városnak jutottak s a pénzt sem kellett a vételkor kifizetni.⁷⁹

A Jósika Jánosnét megtaláló biztosok azzal az ajánlattal is tértek vissza, hogy az intézet hajlandó lenne a városnak

⁷⁸ Kolozsvár város Itára. Prot. Cent. 1845. Nro 72.

⁷⁹ Kolozsvár város Itára. Prot. Cent. 1845 márc. 28. Nro 91.

még 3700 pengő Rf-ot kölcsönadni. A város örömmel vette az ajánlatot s elhatározta az összegnek a törvényes kamat melletti felvételét.⁸⁰

Április 2-ára el is készült a szerződés, az esküdt közönség a tervezetet elfogadja s ajánlja a tanácsnak, hogy a felsőbb-séghez terjessze fel. Ugyanakkor a 3700 Rf-ot kölcsön felvételére vonatkozó szerződést is elfogadják.⁸¹

A kormánysszék december 24-én 14.786. sz. alatt helybenhagyja a város és a Nemes Asszonyi Egyesület között kötött contractust, miután előbb a királyi jóváhagyást is kikérte. A közönség érdemben 1846 január 28-án foglalkozik a vétellel s mivel értesülése szerint a Karolina kórház a másik részt nem kívánja megvenni, a város az egész telekre vételszándékot jelent be.⁸²

A kert megvásárolt része eközben a város birtokába került. Az április 1-i esküdt községi gyűlés már az úszóiskolát és a fürdőházat bérbe is kívánja adni. Március 28-án árverést tartottak, de ott csak ifj. Tauffer Ferenc kereskedő jelent meg, aki egy évre 60 forint bért ígért.⁸³ A község április 18-án már arról tárgyal, hogy a népkertnek az utcán kívüli részét Kiss Dánielnek eladja olajgyár felállítására. Az eladást csak a tanács akarja, a község a sétatér miatt ellenzi.⁸⁴ Május 22-én mégis beleegyeznek abba, hogy Laski és fiai pesti nagykereskedő és olajgyáros cég a területet 10 évre bérbevegye.⁸⁵

Az 1846. évre szóló pénztári napló⁸⁶ ez év december 8-án feljegyzi, hogy „Liszt Ferenc zongoraművész f. hó 3-án a Nemzeti Színházban adott hangversenye jövedelméből a' dolgozó Intézetnek állandó alapítványul ajándékozott, s valósággal a' pénztárba be is szolgáltatott 500 Rf-ot". Ugyanez év december 28-án Szábel Boldizsár nagykereskedő 500 ft. alapítványt tett az intézet javára.

Az egylet hanyatlását az is siettette, hogy Csáky Rozália ebben az időben már keveset tartózkodott Kolozsváron. Samu fia ekkor Bécsben volt. mint az udvari kancellária hivatalnok⁸⁷ s az öregedő grófnő is odaköltözött. A grófnő vallásosságára jellemző, hogy ezidőben is különös gondot fordít a telken volt kápolna fenntartására. Ez év júniusában kérelemmel fordult a városhoz, hogy a régi kápolna területét, mely a város tulaj-

⁸⁰ Prot. Cent. 1845. Nro 92.

⁸¹ Prot. Cent. 1845. Nro 114. és 115.

⁸² Prot. Cent. 1846 jan. 21. Nro 38. és jan. 28. Nro 48.

⁸³ Prot. Cent. 1846 ápr. 1. Nro 128.

⁸⁴ Prot. Cent. 1846 ápr. 18. Nro 139.

⁸⁵ Prot. Cent. 1846. Nro 165.

⁸⁶ Erdélyi Nemzeti Múzeum kvtára, kéziratár 1437. sz.

⁸⁷ Rövid életrajzát lásd Szádeczky Bélától. Erdélyi Múzeum-Egyesület emlékkönyve. Kolozsvár, 1909—1942. 141—151. l.

donába ment át, bocsássa vissza, arra a kápolna felépítését engedje meg s a felépítésre az Intézetnek néhány öl követ ajándékozzon. A kérelmet az esküdt közönség teljesítette is.⁸⁸ A kápolna újból való felépítésére szükséges összegek előteremtésére gyűjtést is indítanak, felhívják többek közt adakozásra a kolozsvári kereskedő társaságot. Egy 1847 ápr. 24-éről keltezett kimutatás a költségeket 1496 frt-ban jelöli meg.⁸⁹

Az Egyesület tagjainak száma azonban ekkor már egyre kevesbedik. 1848-ban már csak 25 tagja volt, az ágy-patronátus lassankint megszűnt. A teleknek az emeletes része is eladásra került s ott az árvaház létesült.⁹⁰

Az 1848. évi zavaros időket a grófné Ausztriában töltötte. Mikor az udvar menekülni volt kénytelen, a grófné is velük ment Salzburgba. Hogy mennyire bizalmas hive volt a császárnénak, kitűnik abból, hogy a császárné ékszereit annak megbízásából ő vitte magával. Ebben az időben Salzburgból keltezi leveleit s itt is állandóan törődik kolozsvári szegényeivel. Ez év október 1-én kelt egyik levele kívül azt a felírást tartalmazza: „Utolsó rendelésem és kérésem a Monostori Szegények Int. iránt.” A levélben elmondja, hogy az intézet teher nélkül van, saját telkén, temploma, iskolája és 20.000 vfrt. tőkéje van. Bírja még a „vásárba eresztett” volt Népker egy részét a rajta levő emeletes épülettel és selyemfonó-házzal együtt. A jövedelmek: újévi köszöntések megváltása, színházi jövedelmek, tagok adománya továbbra is kellenek. Ezért az Intézetet a mindenkor i erdélyi r. k. püspök pártfogásába ajánlja azzal, hogy valamelyik kormányzségi tanácsos felesége vállalja az Egyesület elnökségét, egy-egy számvevő, gazda és gazdaasszony által vezesse az intézetet. Minden számadás a kolozsvári vasas boltban van egy záros fekete ládában.⁹¹

Ugyanez év december 16-án Pákei Lajos, az Intézet pénztárnoka jelenti Kolozsvárról a grófnénak, hogy az intézet ép-ségben fennáll. A munkák rendben folynak. A gyár a nyáron és az őszön a honvédeknek készített pokrócot. Az olajgyárok a gyárhely és fürdészlak bérét pontosan fizetik. Ajándék nem jött, csak az özvegy császárné évi adománya. A dámák sem fizettek részvényt a körülmények között.⁹²

Az 1848 december 31-én készült számadás a következő bevételeket tünteti fel:

I. Készpénzmaradvány	427.14 frt.
II. Rendes részvény 4 személytől	210.— „
III. Rendkívüli adomány Karolina Augusztá cs.-nétől	1000.— „

⁸⁸ Prot. Cent. 1846 június 17. Nro 179.

⁸⁹ Jósika Itár. Csáky Rozália-iratok.

⁹⁰ Kovács Dezsőné kézírata.

⁹¹ Jósika Itár. Csáky Rozália-iratok.

⁹² Jósika Itár. Pákei levele a Csáky R.-iratok között.

VI. Kölcsön gyapjvásárra	899.—	frt.
V. Kamatok	476.15	„
VI. Szövetekből (pokróc, lótakaró, cigáró-gyapju, azur posztó, flanel, czondra-posztó, harisnya-posztó)	6809.35	„
VII. Vegyes jövedelem (jég, hulladék gyapju)	116.54	„
VIII. Bál jövedelem (Márc. 6. Redout álarcos bál)	185.12	„
IX. Házbér	90.—	„
X. Haszonrész az olajgyártól a népketrész és fürdész-lak után	125.—	„
XI. Népkerti fű	10.—	„
XII. Ványolóban idegenek munkái	100.29	„
XIII. Kisdédóvó:		
Készpénz	346.29	„
Újévi köszöntések váltsága	935.—	„
Rakovszkyné kamata	20.—	„
Kamat a várostól	382.30	„
Más kamat	17.30	„
Tanítói fiz. pótlása a várostól	175.—	„

Összes bevétel: 12.326.08 frt.

Kiadás:

I. Élelmezés: 9653 adag, 29 mázsa 30 font marhahús		
540.17 frt., egyéb élelem 149.31 frt., kenyérpénz		
972.04 frt.	2132.32	frt.
Naturálék: 32 véka búza tésztának 56.21 frt., 51 véka törökbúza kásának 73.52 frt., 1 véka borsó 5 frt., 39 véka fuszulyka 88.7 frt., 6 $\frac{9}{16}$ véka árpakása 37.6 frt., 19 véka krumpli 15.50 frt., apróvetemény, murek, torma 5.18 frt., 579 drb. répa, karelabé 12.48 frt., 2 koszorú vegyes hagyma 30 kr., 300 fő káposzta 27 frt., 2 mázsa 45½ font szalonna 85.55 frt., 34 kupa hájzsír 41.4 frt., 2 mázsa 55 font só 21.58 frt.		
II. Munkabérek:		
1. Gyárigazgatónak és intézetbeli szegényeknek	1760.51	frt.
2. Pokrócok és posztók préselésére mesterembereknek	145.51	„
III. Munka alá való anyagok és kellékekért:		
105 m. 43 f. mosatlan par. gyapju	3873.29	„
35 mosott paraszt gyapju	13.40	„
1 m. 81½ cigáró gyapju	84.18	„
9 font gyapju fonál	6.18	„
flanel készítéshez szappan, olaj, gyapju festéshez és más munkához festék, olaj, enyv, sat.	52.10	„
IV. Új műszerek, fonókerék, fésűk, kosarak, bárd, csebrek javítása	91.03	„
V. Ványoló igazítása	16.53	„
VI. Tüzifa 46 hosszú öl	622.43	„
VII. Gyertya 61 font	42.36	„
VIII. Veteményes kert művelésére	46.36	„

IX. Intézetben szegények és árvák	
1. gyógyíttatására patika	65.— frt.
2. 1 temetés	12.— „
3. ruházat	19.48 „
X. Gazda fizetése 30¼ m. gyertya	380.— „
Gazdaasszony fizetése havi 12.30	150.— „
Gyárigazgató	330.— „
XI. Adósság törlesztésére	105.— „
XII. Kápolna fenntartására	27.19 „
XIII. Épületek javítására	127.17 „
XIV. Vegyes kiadások	186.56 „
XV. Kisdédóvó	1819.42 „
Összes kiadás:	12.111.57 frt.
Maradvány:	214.11 „

Az intézet vagyonának állása 1848. év végén:

1. Pénzmaradvány	211.11 frt.
2. 1848-ról megmaradt naturálék	310.01 „
3. Gyapjufonál, pokrócok, posztók	5852.29 „
4. Honvédségnek készített pokrócért	433.— „
Kolozsvárnak készített pokrócért	1714.40 „
Gorbói udvarnak készített posztóért	61.— „
5. Városnál lévő 17.750 váltó Rfrt. tőke kamatja (1848 nov. 1.—dec. 31.)	177.30 „
6. Tőkepénzek: a) Kolozsvár városnál	17.750.— „
b) Szabó Domokosnál	1000.— „
7. Dolgozó intézet 2 telke, azon levő épületek, selyemgyár, kápolna, ványoló, gépek, műszerek és egyéb felszerelések 30.000.— „	
Összesen:	57.512.51 frt.
Le: naturálék 319.01 frt.	
tartozás gyapjuért 642.45 frt.	952.46 „
	Vagyon: 56.560.05 „ ⁹³

Egy 1849. évi kimutatás szerint az intézet gyárigazgatója: Polatsek József, gazdaasszonya Detsei Sámuelné, tanítója Mezei András, gondviselője Orbán Lőrinc.

1849-ben az egész évi bevétel 13.354.55 Rfrt., kiadás 13.131 Rfrt. Készpénzmaradvány: 223.48 Rfrt.

⁹³ Pákei Lajos pénztárnok számadása a Csáky R.-iratok között; v. ö. Számadás a kolozsvári Szegények dolgozó Intézete és mellette lévő Kisdédóvó Intézet készpénz bevételeiről és kiadásairól 1848-ban. Erdélyi Nemzeti Múzeum kvtára, kéziratár 1435. sz.

VI.

A hanyatlás ez éveiben Csáky Rozália már nem tartózkodik Kolozsváron, az intézetet mégsem hagyja magára, mert sajnos nem talált olyan megfelelő személyt, akire nyugodtan rábízhatná a vezetést. Kováts Miklós, az erdélyi püspök, a szegények istápolásában legmeghittebb támasza, is sokat gyengélkedik, a negyvennyolcas idők zavarai az egyházkormányzást megnehezítik, úgy, hogy a gondot ő sem tudja átvenni.

Hűséges pénztárnoka, Pákei Lajos, rendszeresen küldi a jelentéseket. 1850 február 16-án kimutatást küld a pénztár állásáról s jelenti Jósikánénak, hogy Székely Mihály, az eddigi gazda, meghalt. Az új gazda Orbán Lőrinc lett.⁹⁴ Július 14-én Pákei Lajos — válaszolva Csáky Rozáliának Schwarzauból 1850 jún. 28-áról kelt levelére — jelenti, hogy „a várossal a népkerti nagy épületre nézve még eddig semmi szerződésre nem léptünk, e végre hivatalosan felszólítva nem is vagyunk...” A város katonákat helyezett el benne, most már kimentek s úgy látszik, ispotályt akar ott csinálni. Pákei azt javasolja, hogy az épületet adják bérbe a városnak, mert télen más úgy sem veszi ki. Azt is jelenti Pákei, hogy Kováts Miklós püspök tudatta Sala Mihály consiliáriussal a grófnő választát, hogy a felvett tanítónővel nincs megelégedve. Pákei dicséri a lányt, kit Krisik Pepinek hívnak s mindössze 25—26 éves. Az intézetben a pokrócszövés folyik, de most csak a város vásárol.⁹⁵

Ez év június 21-én Sala Mihály consiliárius is ír Csáky Rozáliának. Választ ad május 2-i levelére s késlekedéséért súlyos betegségével menti magát. Csáky Rozália utasította, hogy az intézetnek a városnál levő tőkepénze visszafizetésének mondjon ellene. Nem teheti, mert a város felsőbb parancsot kapott, hogy passiv adósságait rendezze s a contractus szerint fizethet, amikor akar.

A költségeket is nehéz kímélni. A szegények száma apadt, de nagy a drágaság. Azelőtt 1 font hús 7—8 kr. volt, most 15 kr. s télen 16 volt, egy öl fa azelőtt 10 frt., most 28—30 frt.

A tanító az előző héten elment a feleségével, „mint oláh ember, jó alkalmazást kapván a vidéki *Steuer Amt*nál”.

A nagy épületet a katonák használják, 200 P frt. bért adnak ispotály céljára.⁹⁶

A sok lesújtó hír hatása alatt úgy látszik foglalkoznak az

⁹⁴ Orbán Lőrinc 1851. évi naplókönyve kéziratban megvan az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára kézírattárában (1435. sz.).

⁹⁵ Jósika ltár. Csáky Rozália-levelek.

⁹⁶ Jósika ltár. Csáky Rozália-iratok. Sala Mihály levele, 1850 jun. 21.

intézet még összébb szűkítésével is. Erre mutat Pákei Lajos okt. 22-én kelt emlékirata, melyben kifejti, hogy a szegények dolgozóháza alapításának célja az volt, hogy abban 12 elaggott vagy elnyomorodott nőszemély, mint „fundata”, ezen kívül pedig legalább 28 napszámos, napi munkájával magának élelmet, fűtést találjon s ezáltal a koldulástól felmentessék. A 12 alapítványos azóta mindig megvolt. „A napszámosokra a tapasztalás mutatta, hogy a czélnek nem feleltek, nagyobbára gyűlevész emberekből álltak, kik egyebűtt munkát nem kaphattak s többnyire csak télen kívánták használni az Intézet javadalmait.” Ezért Pákei azt javasolja, hogy a közmunkát szüntessék meg s az intézet csak 12 elaggott nőt tartson el. Ezenkívül a kisedővót is fenn kellene tartani.⁹⁷

1850 november 1-én Pákei Lajos ismét ír a grófnénak. Jelenti, hogy rokona, *Sala Mihály consiliarius*, meghalt. *Utolsó óráiban is azzal fáradozott, hogyan lehetne az intézetet fenntartani, illetve állandósítani.* A terv impurumban aláíratlan elkészült s azt vitte Lajos báró a grófnőhöz. Kéri, mielőbb döntsön a grófnő, mert az Intézetnek nincs elég jövedelme, nagy a munkahér, a szegények nagyon elaggottak, az épületek is sorvadnak, a gazdaasszony elbetegedett, a posztószövő-mestert köszvény kínozza.⁹⁸ November 20-án Pákei észrevételeket tesz az előbbi levélre jött Csáky Rozália-féle válaszra. Javasolja új esztendőtti minden munka beszüntetését s ekkor az „Intézet a N. Cons. Sala Ur terve szerint Segedelmező Intézetté” változzék. Meg kell szüntetni a gyárigazgatói és gazdaasszonyi állást s csak egy felügyelő marad. Úgy véli, hogy a mostani igazgató bérbe is veszi a gyárat, a ványolót s a kertet.

A következő nap Kovács Miklós püspök Kolozsvárról ír levelet. A grófnő ugyanis november 8-án felkérte őt, hogy vállalja az intézetre a felügyeletet. Most gyógyult fel a betegségéből, de több terhet elbírní nincs ereje. Az intézet gondja eleve nebb erőt kíván. Hozzájárul „megyém jelenlegi kedvetlen állapotja, melyen lelkemből segíteni kívánok, testi, lelki erőmet elfoglalja”. Ezért Kedves plébánost kérte meg, hogy gondoljon az intézetre, ha a grófnő felhívja. Pákei is beteges. Kéri hát a grófnőt, tartsa meg főgondnokságát s hívja fel a vigyázásra Kedves plébánost. Tanáccsal ő maga is szívesen résztvesz. Pákeiről írja, hogy „buzgó, szorgalmatos ember”. Javasolja terveinek jóváhagyását.⁹⁹

Mint Kovács Dezsőné írja, az Egyesületnek 1850-ben tar-

⁹⁷ Jósika ltár. Csáky Rozália-iratok. 1850 okt. 22-éről kelt, aláírás nélküli emlékirat. Pákei frása.

⁹⁸ Jósika ltár, u. ott Pákei levele.

⁹⁹ Jósika ltár, u. ott Kovács Miklós erdélyi püspök levele 1850 nov. 21-éről.

tott ülésén az iskola fennmaradását tényleg biztosították s az iskola telkének egyik épületében az állandóan tartott 12 szegény nőt úgy helyezték el, hogy némi kis pénzsegélyt, orvosi kezelést, lakást kaptak, de élelmükről kezük munkájával kellett gondoskodni. Éppen idejében történt az intézkedés, mert 1850 novemberében az alapító Csáky Rozália grófnő örökre elköltözött kedves szegényei közül.

1851-ben a népkert még meglévő részét is eladóvá tették s a várost megkínálták, hogy mint szomszéd, hajlandó-e 6200 forintért megtartani. A városnak azonban pénze nem volt s így a telket nem vásárolta meg.¹⁰⁰ A telket az intézet mégis eladta 6200 Rforintért a nagy épülettel együtt.¹⁰¹

Érdekes képét kapjuk az intézet utolsó idejének a Pákei Lajos pénztárnok által készített németnyelvű emlékiratból, melyet Karolina özvegy császárnéhez terjesztett fel. Pákei híven beszámol az intézmény multjáról s arról a sok kárról, mely a negyvennyolcas idők alatt az intézetet érte. A népkerti emeletes házat ugyanis 1848 őszétől 1851 áprilisáig Kolozsvár város katonakórháznak, később raktárnak lefoglalta és ellenszolgáltatás nélkül használta. Az csztrák hadsereg bevonulása idején a katonák a kerítést elégették, a veteményes kertet kifosztották, a pénztárban őrzött Kossuth-bankókat pedig megsemmisítésre be kell szolgáltatni. Ezért már Jósika Jánosné is szűkíteni kívánta a közhasznú intézmények tevékenységét; Sala Mihály nyug. erdélyi kormányzószéki tanácsos Kováts Miklós erdélyi püspök közbenjöttével tervet dolgozott ki, amit a báróné, illetve az intézet legfőbb védasszonya, a császárné is jóváhagyott. A tervezet 1851 január 1-én életbe lépett.

Mivel az intézmény legfelsőbb felügyeletére és irányítására a báróné Kováts püspököt megnyerni törekedett s *végrendeletében halála esetére a főintézkedési jogot általában az erdélyi püspökre bízta*, ennek következtében a két intézmény 1850 november óta Kováts püspök vezetése alatt áll. A püspök őt, Pákeit bízta meg a pénzügyek további vitelével.

Az eladások után „az intézetnek megmaradt egy tágas telek, melyen a szegények lakásául szolgáló dologház, a gyermekóvó intézet helyiségei, a felügyelő, tanító és óvónő lakása, a nemrég újjáépített kápolna, néhány bérbeadott szoba, egy nagy zöldszékes kert, végül egy malom a Szamos csatornában fennállanak”. Ezek az intézmény tehermentes tulajdonai, melyeknek hozzávetőleges becsértéke 18–20.000 forintba tehető.

¹⁰⁰ Prot. Cent. 1851 márc. 15. Nro 53.

¹⁰¹ Jósika ltár. — Pákei levele 1852 június 28-áról Jósika Samuhoz. Pákei kéri a bárót, hogy a császárné figyelmét hívja fel egy 1000 frtnyi alapítványra a kápolna fenntartásának biztosítása végett.

A kiadható lakásokat a kert egy részével és a malommal együtt 1851-ben évi 300 forint bérösszegért ki is adták.

Az intézetnek van 14.500 Rfрт-ja Kolozsvárt, ebből 7100 Rfрт. Kolozsvár városnak, 7400 Rfрт. pedig megbízható magánszemélyeknek ingatlanra kihitelezve vannak, mindkét részről a kamatfizetések rendben folynak. Ebből az a kilátás, hogy az intézmények a bevételekből rendes kiadásait fedezni tudják.¹⁰²

Ez az utolsó irat, amely megvilágítja az intézmény munkáját, mely ez idő után az erdélyi püspökök joghatósága alá kerül s ha a szegényház később meg is szűnik, az iskola, a későbbi „Auguszteum”, átszervezve továbbfolytatja hasznos munkáját. Minden márványnál szebb emlékül szolgál báró Jósika Jánosné Csáky Rozália grófnő szociális munkájának.

¹⁰² Jósika István. Pákei memoranduma.